

REVISTA DE HISTORIA MODERNA

ANALES DE LA UNIVERSIDAD DE ALICANTE N° 20 - 2002

**ENSEÑANZA Y VIDA ACADÉMICA
EN LA ESPAÑA MODERNA**

Preimpresión

Impresión: INGRA Impresores

ISSN: 0212-5862

Depósito Legal: A-81-1982

Reservados todos los derechos. No se permite reproducir, almacenar en sistemas de recuperación de la información ni transmitir alguna parte de esta publicación, cualquiera que sea el medio empleado -electrónico, mecánico, fotocopia, grabación, etc.-, sin el permiso previo de los titulares de los derechos de la propiedad intelectual.

**Estos créditos pertenecen a la edición
impresa de la obra.**

Edición electrónica:

Revista de Historia Moderna
Anales de la Universidad de Alicante nº 20 - 2002

**Enseñanza y vida académica
en la España Moderna**

Francesc Fuster Pellicer
Isabel Amparo Baixauli Juan
**Estudiants, germans i docents:
El primer segle del col·legi i Universitat
de Gandia**

Índice

Portada

Créditos

Francesc Fuster Pellicer

Isabel Amparo Baixauli Juan

Estudiants, germans i docents: El primer segle del col·legi i Universitat de Gandia 5

Resumen 5

Abstract 5

La fundació a Gandia 12

Els moments posteriors a la partida del duc 18

L'embranchida de finals del segle XVI 24

Un difícil principi de segle 28

Un segon quart de segle més tranquil 33

El canvi de la dinàmica 39

La consideració dels estudis i els graus 41

Notas 46

Estudiants, germans i docents: El primer segle del Col·legi i Universitat de Gandia

Resumen

Este artículo pretende una nueva síntesis entre estudios y fuentes ya conocidas y nuevas aportaciones sobre la historia docente de la Universidad y Colegio de Gandía. Ésta vivirá durante el siglo XVI y buena parte del XVII en una alternancia de cátedras y actividades docentes de carácter diverso hasta una primera consolidación de sus estudios hacia 1650. Plasmamos la relación entre estudios, economía y los diversos conflictos de la Universidad referidos a los grados. Proponemos ampliar el marco de la investigación al conjunto de la Provincia de Aragón de la Compañía de Jesús como el más adecuado para su estudio. Aportamos referencias sobre el desarrollo de actividades docentes y caracterización de pruebas y exámenes que siguieron los miembros de la orden durante este período.

Abstract

This article presents a new synthesis between studies and sources already known and new contributions about the educational history

of the University and College of Gandía. This center will experiment an alternating of subjects and docent activities of different matter during the XVI au XVII centuries until a first consolidation of its studies in 1650. We study in here the relationship between studies, economy and several disputes in the University focus on the grades. We propose to enlarged the framework of this investigation to the hole of Aragon Province in the Society of Jesus as the most appropriate for its studies. We bring some references about the development of the teaching activities and the tests and wxams models whith followed the members of the Society during this period.

La Universitat de Gandia ha estat caracteritzada com una fàbrica de títols universitaris. [\(nota 1\)](#) Destacar aquest aspecte, el més exitós de la seua història i d'àmplia repercussió sobre un extens marc geogràfic, no ens ha d'impedir l'estudi acurat, en la mesura del que permeten les fonts, del que ha estat el seu esdevenir institucional i docent. L'estudi institucional abasta temes com la seua situació econòmica (dotació inicial i canvis posteriors, pràctiques econòmiques...) i la caracterització de l'entramat que suposa ser al mateix temps un col·legi jesuític i l'única universitat de l'orde en els territoris de la monarquia hispànica peninsular. Aquests temes ja han estat estudiats per investigadors de relleu. [\(nota 2\)](#) Cal aprofundir encara als aspectes religiosos,

festius, assistencials... d'una àmplia repercussió local. Però, sobretot, ens resta el tema de la docència efectiva: els docents i les conseqüències de l'ensenyament impartit. Aquest darrer aspecte és el que tractem en aquest article. Anem, però, a centrar-nos en els moments possiblement més foscos que abasten des de la seua fundació fins mitjan segle XVII. Aquesta darrera data coincideix *grosso modo* amb un reviscolament de la Universitat patent i inaturable, arribant al seu millor moment en vespres de l'expulsió dels jesuïtes el 1767 –la Universitat desapareixeria uns anys després, el 1772–.

Caracteritzar el que suposa Gandia dins de l'entramat jesuític que es va fent és, possiblement, l'aspecte clau. La relació dels jesuïtes amb l'ensenyament, inaturable en el seu esdevenir, és en aquest moment conflictiva –el fundador defugí inicialment aquesta activitat pel que significava de vinculació a un lloc i uns béns que impedia, per tant, el compliment del vot d'obeir el Papa podent anar on aquest ho decidira–. (nota 3) Gandia fou llavors, com ho seria en l'aspecte de la definició de l'espiritualitat jesuítica, un dels llocs on s'estava decidint el futur de la Companyia de Jesús com un tot.

Mentre a altres centres jesuítics la determinació dels estudis, el model col·legial, forma part de la institució tal i com va ser

introduïda, per a Gandia –com per al cas paral·lel de Messina, més conegut gràcies a les investigacions del pare Batllori (nota 4)– ser col·legi i Universitat forma part del seu esdevenir i de la seua aportació. S’hi experimenten l’organització, els estudis... En resum, s’hi va fent l’ensenyament jesuític, l’apostolat de l’ensenyament, una de les tasques fonamentals –i la més reconeguda– de la Companyia de Jesús.

Però els models que s’aporten des de Gandia foren ambdós un fracàs: l’espiritualitat jesuítica, amb clars matisos franciscans, que es va desenvolupar a Gandia fou descartada pel fundador Ignasi de Loiola i va servir per a què es definira el que va ser la línia de la resta de la Companyia, d’allò que no es volia. (nota 5) La creació del Col·legi i la Universitat de Gandia no es va repetir a la península, i en altres llocs varen triomfar models diferents. (nota 6) La Universitat no va convertir Gandia en una ciutat universitària. Durant molt de temps –sobretot en aquest període– el pes de la institució va recaure més que en la Universitat en un Col·legi situat a mig camí entre lloc d’ensenyament i convent a l’estil d’altres ordes, caire que no es va deixar mai de banda. La Universitat va esmortir-se i sols revifant els antics privilegis, en un context molt diferent, va anar enlairant-se des de mitjan segle XVII. En el marc de l’enfortiment de les monarquies, la importància de la sanció

reial fou de més pes que la butlla pontifícia, com es pot veure als diversos estudis de Pilar García Trobat sobre els conflictes de la Universitat referits a la segona meitat del segle XVII i el segle XVIII.

Seguint en la línia de treballs anteriors, mamprenem la caracterització de la institució i la recerca dels estudiants que acudiren a ella. Donats els problemes per la manca de documentació similar a la d'altres universitats –els llibres de matrícula–, que no hagué d'existir segons els coneixements actuals, [\(nota 7\)](#) intentem acostar-nos de manera indirecta a la seua existència i –per ara impossible– quantificació. La Companyia de Jesús no va descurar la formació dels germans i pares –els futurs membres– que havien ingressat. La informació relativa a aquestos –inclosos els seus estudis, exàmens...– malgrat ser dispersa, abunda més que la referida als estudiants forans. La presència de docents encarregats de l'ensenyament dels germans fa possible la seua extensió cap aquests darrers. De fet les dades aïllades, que indiquem més endavant, ens fan pensar en una proporció de cinc estudiants forans per cada germà, però una afirmació en aquest sentit és molt agosarada encara.

En aquest punt, cal reconsiderar el marc de la investigació: l'estudi d'un únic col·legi, casa... es revela infructuós pel que

fa al coneixement dels subjectes de l'orde. Mentre que l'estudi de l'economia i de les relacions dels col·legis no necessita obligatòriament el coneixement dels que estaven situats en altres contrades, ja que l'arrelament local de les fundacions i dels seus ingressos és ben patent, la investigació sobre els docents, els membres de la Companyia de Jesús en general, no pot sinó ampliar el seu marc. (nota 8) Els continus canvis de residència que patiren els seus membres –sobre el que planeja el sentit inicial de la Companyia de no radicar a cap lloc, també l'intent de introduir una varietat regnícola als distints centres per cohesionar la província– reforça la necessitat d'aquesta ampliació de l'àmbit d'estudi. (nota 9) També la diferent conservació del fons documental i al mateix temps la gran uniformitat del tipus de documentació conservada (ànnues i històries de col·legis i cases, llistats de membres...) ajuden en aquest camí, la dispersió, pel contrari, complica aquests treballs. (nota 10)

Aquest nou marc no pot ser sinó la totalitat de la Província d'Aragó, amb els problemes que duu aparellats de volum i trets de la informació. No cal en aquest aspecte ampliar els estudis cap al conjunt de la monarquia hispànica, encara que el Col·legi Imperial de Madrid i altres institucions vieren passar puntualment per elles jesuïtes aragonesos. Malgrat la

gran mobilitat a què es vieren sotmesos, el més comú fou que no es mogueren de l'àmplia i diversa província en què estaven immersos. L'àmbit d'aquesta, vinculat al territori de l'antiga Corona d'Aragó –que sols va variar definitivament amb l'annexió francesa de la Catalunya Nord i abans, temporalment, amb la guerra amb França a mitjan segle XVII– caracteritzà durant molt de temps el seu esdevenir. La capital política, econòmica... de cadascun dels regnes –València cap de la província jesuítica i seu tant de l'única Casa Professa com del Col·legi Màxim, Saragossa, Barcelona i finalment la Ciutat de Mallorca, amb els trets insulars–, disposa dels col·legis més destacats. Al voltant de cadascuna es situen, en les ciutats mitjanes de cada regne, els altres col·legis seguint el ritme del desenvolupament de cadascuna de les ciutats, les possibilitats econòmiques de fundacions i benefactors i els esdeveniments bèl·lics. Aquesta varietat regnícola i l'enfrontament –els grans bàndols semblen ser aragonesos i catalans front valencians i mallorquins– seran alguns dels elements que donen peu als esdeveniments de la vida provincial que no anem a desenvolupar. El contrast en aquest sentit amb les altres províncies peninsulars és patent. [\(nota 11\)](#)

La fundació a Gandia

La fundació del Col·legi de Gandia marca un punt d'inflexió en l'esdevenir de l'orde. Pel capficament del duc Francesc de Borja i Aragó, quart duc de Gandia, fins feia poc virrei de Catalunya –on va conèixer els jesuïtes– i futur tercer general de la Companyia de Jesús, Ignasi de Loiola en feu l'admissió. Aquest col·legi no es situava com els anteriors existents a la Companyia de Jesús a cap ciutat universitària (Pàdua, Coïmbra, Valladolid, Bolònia, Colònia, Barcelona, Alcalà, Salamanca... la pròpia València als seus orígens), (nota 12) ni tan sols es troba en una gran ciutat que destaque pel seu volum de població, poder i puixança econòmiques... Gandia és llavors la capital d'un estat ducal posseït per un senyor amb suficient capacitat econòmica –la riquesa derivada de la canyamel– com per dotar els jesuïtes de rendes per al seu sosteniment. A Gandia la dotació inicial fou suficient i adequada –mentre no canviaren les condicions generals de l'economia comarcal– per a un col·legi. La prova és que no canviaria d'edifici, com s'esdevingué a altres fundacions –amb el que suposava de desviament de rendes...–, (nota 13) fent-se més endavant sols grans obres d'ampliació i modificació, i que en determinats moments, a la fi del XVI, com veurem, i també al XVIII, i gràcies al bon ull administrador, es pot dir que fou un col·legi ric. No fou, però,

suficient per a una fundació universitària de la categoria desitjada pel fundador i pel general de l'orde, els canvis en l'orientació dels estudis foren la resposta. (nota 14)

Darrere de la fundació trobem les inquietuds intel·lectuals del duc i les necessitats espirituals de Gandia –on no hi havia establert cap orde masculí a la mateixa vila–. (nota 15) Borja pensava en atorgar graus amb un preu a l'abast dels necessitats –la fundació és una mena de gran obra pia– i que Gandia era un lloc més tranquil que València per als estudiants en no haver diversions... estar ben proveïda i comunicada i ser més barat el cost de la vida. (nota 16)

Seguint amb el seu capficament, aprofitant les seues influències davant del papa Pau III i de l'emperador Carles V, Borja aconseguix la fundació de la Universitat de Gandia. Així, doncs, Gandia s'emmarca dins d'aquells col·legis situats al costat de les universitats però en aquest cas, com en el de Messina, la Universitat està annexa al col·legi tot en una única fundació. La idea inicial dels col·legis –suggerència del que seria segon general, Laínez– era servir per a què els nombrosos nous membres de la Companyia, joves sense estudis o sense haver-los acabat, residiren mentre es formaven en Filosofia i Teologia acudint a les universitats al costat de les quals es situaven. Amb el temps l'ensenyament jesuític s'obri a la

societat i va derivar en apostolat, ensenyament unit a educació en les virtuts cristianes. (nota 17) Un dels aspectes que apareix sovint a la documentació és l'ensenyament del catecisme, les oracions... a grans i menuts però aquest queda fora de l'ensenyament reglat que es donava a les aules. (nota 18)

Durant l'estada del duc-jesuïta el nombre de càtedres va anar reduint-se. L'àmbit natural de la comarca i les terres veïnes donava per a poc. Hi havia en total a la Safor 1.027 famílies, d'elles sols 80 cristianes velles. (nota 19) El tema de l'ensenyament als moriscs, encara que ha estat vinculat al duc, (nota 20) l'hauríem de veure més dins del pensament del general Ignasi de Loiola expressat en la seua carta de 14 de juliol de 1545. (nota 21) El duc seguiria el seu mentor però, bon coneixedor de la situació dels moriscs de les seues possessions, no faria grans esforços ni ell, ni els jesuïtes després, en aquesta tasca evangelitzadora que passava per formar predicadors d'origen morisc –sis de la rectoria de Dénia i dotze dels senyorius de Gandia i Llombai segons oferiment de Loiola– per adoctrinar els seus germans de nació. Els jesuïtes destinaren una estança del Col·legi per a aquests moriscs, però al poc seria abandonada. (nota 22) La desobligació sobre els moriscs de Llombai i Gandia aconseguida pel duc té una data tan primerenca com 31 d'agost de 1548 –sense l'edifici acabat–, a canvi s'obligava al

manteniment de dotze estudiants de la Companyia. [\(nota 23\)](#)

Els moriscs de terres de la rectoria de Dénia mai arribaren a anar a Gandia, les rendes si. [\(nota 24\)](#)

El duc va demanar, consignades les rendes, que el general li enviara un mestre en Arts i almenys dos estudiants, que s'allotjarien a casa del majordom ducal començant tasques d'ensenyament i de predicació. [\(nota 25\)](#) El 1545 arribaren els primers jesuïtes a Gandia. Abans de la fundació de la Universitat i després de la cerimònia de la primera pedra, el 1546 Onfroy llegí conclusions d'Arts i Teologia. [\(nota 26\)](#)

La butlla de fundació de la Universitat expedida per Pau III el 4-XI-1547 amplia el sentit d'aquesta, ara s'han de llegir cursos d'Arts (Lògica, Dialèctica, Filosofia) i Teologia (Escolàstica i Positiva), a més de llengües i altres facultats. El rector, triat pel general, actua de canceller i governa –posa, duu i dirigeix, encara que de fet possiblement tingué més pes el provincial i el general– sobre el professorat i els estudiants que segueixen cursos i són promoguts després als graus mitjançant examen. Per al govern intern redacten ordenances el rector amb el professorat i graduats –a banda de les altres fonts que trobem per al funcionament de la institució–. El recolzament reial ve més tard, el 1550, amb la universitat ja funcionant. No sabem quina fou la reacció de la Universitat de València en

aquest moments sota el llarg govern (fins 1558) del rector Salaia, el vist i plau el va atorgar el virrei.

Acabat l'edifici, s'inaugura l'1 de març de 1549. (nota 27) Descrit per Viciana, tenia ja les aules i també estances... per a trenta persones entre les que es trobarien lectors i estudiants –germans residents...–. També estava dotada pel duc amb una llibreria considerable. (nota 28) En la cerimònia apareixen ja deixebles i estudiants, també els primers noms de professors: pare fra Jeroni Pérez, mercedari, (nota 29) lector de Teologia, tres mestres per a llatinitat i retòrica: pare Emmanuel de Sa i els probablement germans encara Francisco de Saboya i Juan Ferri. Abans, 7 de maig de 1548, s'havien anomenat examinadors en Teologia (pare Jeroni Pérez, Francisco de Saboya, Pedro Masa, Jacobo Nogueroles, més endavant Jacobo Alberto i Juan Bautista de Barma, el nombre serà quatre habitualment) i Arts (Francisco Onfroy, Juan Gotano, Pedro Canal i Benedicto Laurencio). El que més sobta és que ja el 1548 trobem molts membres de la Companyia de Jesús entre els examinadors, set dels huit i això que la Companyia estava recent fundada, 1540, i que hi havia problemes per a proveir de mestres. (nota 30) En el moment de proveir les càtedres el nombre baixa.

La dotació inicial ordenada per Ignasi de Loiola era de huit lectors: tres per a Gramàtica i lletres humanes, tres per Arts i dos per a Teologia, però sota l'arbitri del duc. El nombre d'estudiants fou escàs i fins i tot disminuí. No sabem quins serien els mecanismes per a fer conèixer l'existència de la nova universitat al possible nou alumnat. Si s'hagué de cenyir a les contrades properes la veritat és que seria més bé reduït. Ja hem vist que en la cerimònia d'apertura solemne sols trobem un lector de Teologia –i forani– i tres lectors de Gramàtica.

El duc seguia de ben a prop el desenvolupament de la universitat –es feu acomodar residència per a ell i la seua família al costat tot just de la Universitat per acudir a les classes de Teologia– [\(nota 31\)](#) i hagué de ser conscient del poc èxit. El 16 de novembre de 1549 el duc desobliga a la Companyia de tres càtedres, hauríem de pensar en un per a cada matèria en principi: Gramàtica, Arts i Teologia, però de fet sembla que es pensa en el nombre total sense determinar. Les cinc a què es redueix són: dues de Gramàtica, dues de Filosofia i una de Teologia. Amb el temps, la determinació de les càtedres serà absolutament acomodàcia a la possible demanda, passen a ser dues de Gramàtica, una de Filosofia i dues de Teologia –el que implica també la gran adaptabilitat

del professorat i la poca especialització i reconeixement del treball realitzat en definitiva—. (nota 32)

Per aquestes dates, aprofitant la posada en pràctica dels estudis..., és quan s'hagueren de redactar els esbossos de constitucions localitzats per Pilar García Trobat a Roma. En ells participen, com esqueia, el rector Oviedo, el provincial Araoz i el fundador, a més del pare Rojas. Aquestes normes es supeditaven a una suposada redacció general per a les Universitat de tot l'orde. (nota 33)

Els moments posteriors a la partida del duc

El duc va seguir exercint el control de la universitat en la distància mentre fou comissari per a la monarquia hispànica i ja després quan fou general. Significativament, però, durant la seua estada en terres valencianes no es va acostar a Gandia per veure la seua fundació, ben poc orgullós n'havia d'estar. El 1553 desapareixen els lectors de Gramàtica i sols resten Arts i Teologia. Cap a 1555-1556 (1557 en Sanz i Forés), Borja ordena que es posen de nou dues classes de Gramàtica i una de Casos de Consciència –els estudis morals, Teologia Moral, necessaris als germans i pares en la seua formació en vista al treball de confessionari, prèdica... és el grau més baix de l'ensenyament en no ser reglat, però en el que els jesuïtes

reixiren destacadament—. Finalment sembla que es lleven també les de Gramàtica i sols restaria la de Casos de Consciència –fins i tot es dubta d'aquesta. (nota 34)

Sembla que una represa dels estudis es va produir la dècada dels '60 –Borja és general des del 1566—. El 1565, s'imparteixen Teologia –pareix que sols als germans– i Humanitats. L'annua és bastant aclaridora en les seues conclusions respecte a l'ensenyament: «Por san Lucas compusieron los Rethóricos quatro oraciones. Los dos eran hermanos casa y los otros dos de fuera, con las quales acabaron de que uno avía sembrado en este pueblo notando nuestro modo de leer no ser harto acomodado para el provecho de los estudiantes, y con estas oraciones compuestas por ellos mesmos vio claramente todo el pueblo lo contrario, porque vino a ellos el Marqués con los demás de Gandia y el mismo que avía dicho aquello, el qual entonces mudó su parecer.» (nota 35)

El 1566 s'indica a l'annua (nota 36) que en l'hivern s'ha començat prima secunda i secunda secunda de Sant Tomàs. Per sant Lluç s'havia llegit una oració en alabança de les lletres i la virtut per al dimecres següent per la vesprada començar conclusions generals sobre el Sacrament de la Penitència que continuaren el dilluns. Hi hagué gran concurs de gent i satisfacció de la doctrina i respostes dels germans,

«vino à ellos el maestro de Theología de un colegio de san Francisco (d'Oliva probablemente) que está cerca de esta villa con doze frayles», el rector els donà de menjar, els frares en agraïment fan a Santa Clara les conclusions que havien de donar al seu monestir.

Però la Història del Col·legi recull el 1567 que es lleven Teologia i Gramàtica per «justas causas» i s'instaura el noviciat o casa de provació, (nota 37) hi ha deu estudiants. El 1568, malgrat la presència del noviciat, amb tretze novicis (d'ells dos pares), en Gandia es llegia o s'havia llegit Arts i tenien lliçons de Teologia, contradient la informació anterior. (nota 38) Per a 1569 segons l'annua tenim deu estudiants, continuant el noviciat o casa de provació, (nota 39) es rastreja també la presència d'estudiants forans, (nota 40) i es tornen a posar les dues càtedres de Gramàtica –impartides pel pare Juan Aguirre i el germà Andrés Manjón, l'encarregat de Teologia era el pare mestre Gaspar Barzi, a banda tenim lliçons de Casos de Consciència. (nota 41)

Però 1569 és també un any important en l'aspecte institucional en redactar-se el 3 de juliol les primeres constitucions que s'han conservat. Cal tenir en compte un marc més ampli: en València s'estan produint canvis.

El Col·legi dels Jesuïtes a València, sota el títol de Sant Pau, fou fundat abans que el de Gandia, el 1544, sobre béns del recent ingressat a la Companyia canonge Domènec. Naix de fet el 1545, la seua dotació econòmica no fou ni tan ferma, ni tan immediata, i hagué de tenir una localització provisional fins la definitiva el 1552. Les relacions inicials foren excel·lents: conclusions els diumenges convocades a l'Estudi i entregades als catedràtics de Teologia, els estudiants cursen a la Universitat, tenen privilegi de gratuïtat de graus concedida per la ciutat als ordes amb vot de pobresa... mostren el model col·legial en el sentit original de Laínez. [\(nota 42\)](#) El 1562 es produeix el conflicte: ja sota el nou model de Col·legi l'orde decideix impartir dos lliçons de Teologia, les classes esdevenen públiques i de gran èxit. Un any abans, les constitucions de la Universitat de València de 1561 prohibien sentir Arts, Medicina i Teologia als seus graduats fora de les aules, en les de 1563 s'eixamplen aquestes mesures a Gramàtica. El 1565 la Companyia declina l'oferta municipal de fer-se càrrec de l'Estudi –episodi poc clar–, el 1568 el Consell Secret prohibeix als estudiants l'assistència a classes fora de la Universitat, els estudiants recorren davant l'Audiència el 1569. El 1570 esclata el conflicte per la visita de l'arquebisbe Ribera a la Universitat. Finalment Pius V atorga

butlla el 1571 per a què els Jesuïtes puguen llegir Gramàtica, Arts i Teologia. (nota 43) Els Jesuïtes, com els altres ordes a llurs convents, continuen impartint lliçons. (nota 44) Més al sud, el mateix 1569, es produeix la fundació d'Oriola en mans dels dominicans. (nota 45) La redacció de les constitucions de Gandia no pot deslligar-se d'aquest ambient regulador que implica la delimitació de competències, o almenys de la seues possibilitats. Les constitucions de Gandia suposen, de fet, donar caire legal a una solució com era la possibilitat de graduar els alumnes dels jesuïtes –i dels altres ordes– si quallaven les prohibicions a València, caldrà confirmar-ho amb les dades de graduats de tots dos llocs, escassos a Gandia aleshores.

La redacció d'aquestes constitucions recau en el rector Jeroni Roca ajudat pel pare Juan Aguirre i el germà Andrés Manjón lectors de Gramàtica i el pare Gaspar Barzi, lector de Teologia, a més del graduat mestre germà Diego Cañizares. Remetem a l'edició feta per Pilar García Trobat d'aquestes constitucions i al que hem presentat en altres col·laboracions. (nota 46)

Hi ha un aspecte a tenir en compte sobre l'evolució de la Universitat de Gandia: els jesuïtes es guiaven per una butlla de Gregori XIII per a conferir graus a qualsevol dels seus col·legis, fet discutit per les universitats (nota 47) i que no

propiciava el desenvolupament específic de Gandia. Als col·legis es formaven germans i alumnes externs, hi havia un ensenyament efectiu similar als que altres ordes religiosos impartien als seus convents –a l'àrea de Gandia i a finals del segle XVI i principis del XVII tenim aquests estudis al convent alcantarí de Sant Roc (nota 48) i al monestir jerònim de Sant Jeroni de Cotalba, (nota 49) també als observants de Santa Maria del Pi d'Oliva (nota 50) i als cistercencs de Valldigna– (nota 51). La diferència era l'abast i el desenvolupament d'aquests estudis: a les capitals amb universitats establertes el pes numèric i de qualitat de l'ensenyament jesuític era cada vegada major. València, molt conflictiva i amb una clientela més nombrosa i de pes, disposava, a més del Col·legi Màxim. Gandia no va desenvolupar la seua Universitat aleshores, ho faria més endavant i amb diferents motius i conseqüències –allau de títols en especial–. Sobre el domini jesuític a l'ensenyament primari s'ha parlat més, però en aquest aspecte, en no haver graus, el que es discuteix és sobre la qualitat de l'ensenyament i també, sobretot, en acaparar el patronatge de les autoritats corresponents –les locals habitualment– i l'ensenyament dels benestants, nobles majorment.

Fins a finals de segle l'única referència que tenim és la desobligació pel duc Carles a la Companyia, a petició d'aquesta i seguint el consell del general, de continuar impartint Teologia, essent substituïdes les dues càtedres de Teologia per una d'Arts el 1576, restant per tant, dues de Gramàtica, una d'Arts i una de Casos de Consciència. Falten més endavant per a aquesta darrera també i es lleva amb permís del duc «por parecerles justo no se lea sin oyentes». Resten sols dues de Gramàtica i una d'Arts, ben poc per a una Universitat. (nota 52) El 4 de febrer de 1582 s'obri un seminari de llatí i grec al Col·legi que roman fins 1597 almenys, i s'imparteix també Humanitats als de fora –no s'indica l'any. (nota 53)

L'embranchida de finals del segle XVI

Un altre fet destacat fou la millora econòmica del Col·legi. A finals de segle varen rebre l'herència substancial de N'Alfons de Borja –testament el 1593, l'herència neta vora 5.000 lliures–, (nota 54) es trauen fruits de la bona administració de les terres. En aquest moment veiem mamprendre grans obres –l'empenta del rector Villegas– a l'edifici del Col·legi i Universitat i també la nova església, també millores a la biblioteca. Borràs dedueix per la documentació un moment

d'eufòria a Gandia no sense empenyorament i amb crítiques per l'excés. (nota 55)

És en aquest moment quan es demana a Roma poder obrir un convictori, mena d'internat (en espanyol es defineix convictori com «En los colegios de jesuitas, departamento donde viven los educandos»), que suposa dur a Gandia una clientela que faltaria probablement en la comarca, els estudiants amb possibles. Es demanen dues noves lliçons, la segona de Retòrica i una de Casos de Consciència. Més endavant demanen novicis i també s'obrin escoles per als xiquets de la vila. (nota 56)

A finals de segle, des d'aproximadament el 1595 i també per al 1599 i 1601 tenim noves referències. Llavors es desenvolupa un curs d'Arts impartit pel pare Mateu Marimón. En la font d'on hem obtingut les dades (nota 57) fins eixe moment sols es deia on s'havia cursat Arts però no amb qui (després, en eixos anys, trobem els pares Joan Frexens, a Girona, coetani, i Juan de Villanueva a Tاراçona, tots tres col·legis d'inferior categoria front els llocs on es llegia Teologia: Barcelona i València), per a Teologia si que es cita el professor. El resultat del curs ens sembla exitós en haver reeixit d'ells el pares Luis Ribas, Melchor Miralles, Sebastián Salelles, Diego Escrivà i

Miguel Tensa, i després Antonio Miguel. Aquests estudiants passen a València i Barcelona per a fer Teologia. (nota 58)

Marimón havia estudiat Teologia quatre anys a Barcelona amb els pares Gil, (nota 59) Alberto i Sala, cap a 1595 el trobem a Mallorca, però hagué d'anar eixe any o el següent a Gandia. Destaquem la valoració que es fa d'ell al seu examen per a passar al quart grau (nota 60) –l'únic d'aquestes característiques que es feu a Gandia en aquest període–. El judici general és «sufficiente aunque algo confuso los más», el pare Gabriel Vazia diu «aparejándose un poco podría leer Theología», el pare Baltasar Mas «no parece estar tan fresco en la Theología como en las Artes» –els estudis de Teologia feia temps que els havia acabat, impartia aleshores Arts–, Juan Ferrer «no tiene talento para leer Theología por ser corto en el discurrir», el comentari més interessant, però, serà el que aporte el pare Jeroni Roca, probablement aleshores rector de Gandia (el que mostraria un cert conflicte i un major coneixement) i que hem vist tingué un paper tan important en redactar les constitucions. Aquest pare ens diu «es poco amigo de Santo Thomás por averse dado mucho a leer autores modernos que sacan nuevas opiniones». No sabem quins serien aquests autors, el que està clar és que en ple esclat de l'escolasticisme tomista (nota 61) dir que s'ha deixat

una mica de banda sant Tomàs és una acusació greu –per modificar la línia del que seguia aquest lector– però al mateix temps una mostra del caire sovint eclèctic i assimilador que caracteritzaria els estudis de la Companyia. Marimón és un personatge al que caldrà estudiar en un futur, la seua vida futura sembla que va seguir quasi completament a Mallorca.

Aquest final de segle és el moment de la promulgació de la *Ratio Studiorum* el 1599 pel general Acquaviva, d'aplicació per a tots els col·legis –per a Gandia fins i tot més important que les pròpies constitucions–. La influència d'aquestes normes fins aleshores projecte –des de 1544, abans de la fundació del Col·legi– ja en les constitucions de 1569 ha estat destacada per Pilar García Trobat. [\(nota 62\)](#)

En aquest període sols tenim el nom d'un mestre de Gramàtica, el germà Sebastià Salelles –natural de Gandia–. Aquest mestre d'Arts és enviat al seu col·legi d'origen per a ser lector de Llatinitat el 6 de juliol de 1604, abans d'acabar el seu any de provació que seguia a la casa de Tarragona, i diu el rector d'aquesta, pare Diego Ordóñez «... el yr a leer a Gandia la latinidad a recibido con muestra de resignación siendo una de las cosas a què tenía más repugnancia» [\(nota 63\)](#) –va ser molt habitual que els estudiants d'Arts o Teologia, els germans en tercer any de provació... interromperen aquests

estudis i proves per a passar a llegir aquests cursos a col·legis, normalment no els més importants—. Aquesta hagué de ser la consideració general d'aquest ensenyament pels jesuïtes, la manca d'especialistes en els estudis bàsics i el desig general d'impartir, si esqueia, Arts o Teologia en compte de Gramàtica estaria darrere. Hi ha també la manca d'especialistes en algun moment i en general uns resultats dolents en molts casos salvables sols per les qualitats dels estudiants que acudirien a les classes.

Un difícil principi de segle

En ple esclat constructiu... es produeix l'expulsió dels moriscs el 1609, amb greus efectes directes –atur d'obres, pèrdua ingressos directes i indirectes...– i posteriorment la reducció de les pensions dels censals segons les pragmàtiques de 1620 i 1622—. (nota 64) Hi ha, però, almoines crescudes que ajuden a pal·liar la situació. Malgrat tot, per acabar l'església es veuen abocats el 1615 a demanar almoina –de diners i jornals– el que la Companyia no solia fer sinó en casos extrems. (nota 65)

Disposem de tres ànnes que ens cobreixen part d'aquests moments: son les de 1613 (nota 66) i 1615 (nota 67), extenses, i la reduïda de 1617. (nota 68) El 1613 trobem un pare que

llegeix Arts, un altre llegeix Humanitats, hi ha nou germans estudiants, un d'ells llegeix Gramàtica, un altre sent Arts –no indica que cursa la resta–. El 1615 un pare llegeix Arts, dos lletres humanes. El 1617 continuen les mateixes càtedres.

El 1613 i 1615 es destaca la referència a l'assistència a les escoles de Gramàtica, per contra el 1617 «Aunque las escuelas de letras humanas no han crecido en número de estudiantes del año pasado a este, pero han tenido aumento en fervor y aprovechamiento». Possiblement ens trobem davant dels efectes de l'expulsió amb xiquets de huit anys –menys en nombre que en les promocions anteriors– i pares més pobres conforme s'aniria estenent la crisi.

El 1613 i 1615 roman el convictori, amb el que significa d'èxit pel manteniment i més en aquest moment. Aquests interns acudeixen a les classes de Gramàtica –a banda dels estudiants forans com dona a entendre la documentació–. El nombre d'aquest és certament crescut –quaranta– i la seua qualitat social és destacada en la documentació. Es desenvolupa la línia d'ensenyament jesuític que es centra, a més de les matèries d'estudi, en comportaments, actituds, aspectes espirituals. L'èxit dels jesuïtes es deu a aquests darrers aspectes més que al pes de la docència, com esdevé amb molts col·legis religiosos en l'actualitat.

En aquest moment, apareix ja instituïda la confraria o congregació dels estudiants dedicada a la Mare de Déu –també la paral·lela dels seglars, més endavant, 1637, citada com a seglars oficials (nota 69)– dins dels corrents d'enquadrament de la població sota l'ègida dels distints ordes.

Apareix el lluïment als actes, (nota 70) així la inauguració del curs –«renovación de los estudios»– on s'inclouen oracions, diàlegs... Als exàmens de les classes –per passar– apareix un element clau en l'ensenyament jesuític en la forma de premis i solemnitat. El 1615 es cita, durant les Carnestoltes –per contrarestar–, la representació a l'església de la vida del Beat Estanislau de Kotska S. I. en tres jornades per les vesprades. En ser un futur sant que va morir jove i que esdevindria patró de l'estudiantat, podem pensar que serien estudiants els que representarien alguns paper.

A la fi d'aquesta ànnua però tathat trobem «Hase dexado (hi ha una altra paraula tathada il·legible, «descartado»?) la Compañía este año de la educación de los niños que tres años había tenido en cargo por justos respetos, lo qual ha sido de tanto sentimiento casi en todos quanto fue de consuelo el día que se encargó desto».

Tornem a trobar el 1622 l'existència d'un curs d'Arts, el general en carta al pare Colomer de 18 d'abril de 1622 li diu «...el medio que me propone de que aliviemos el collegio del curso de Artes, tiene dificultad, porque no ay donde ponerlo, sin caer en mayores inconvenientes.» (nota 71) El 1624 es torna a fer aquesta demanda. (nota 72) Eixe any es celebren a Gandia les festes de beatificació del fundador de les que ens queda un fragment. En elles, a l'església en construcció «se formó un teatro donde los estudiantes de la escuela reputaron una comedia de la vida el santo padre francisco de borja...», de nou teatre i estudiants –i hi hauria alguna escena *universitària*–. (nota 73)

Tenim referència posteriorment d'un curs d'Arts el 1626 que és examinat el novembre d'eixe any per passar a Teologia. Hi trobem 4 examinadors que inclouen el rector pare Jaime Puig, el mestre possiblement i dos més (pares doctor Guillermo Souvies, Alonso i Luis Beratón). Hi ha 6 estudiants: germans Juan Moros, Francisco Índice, Francisco Carbonell, Miguel Bonastre, Josep Andreu i Sebastián Casellas. L'agost de 1628 trobem de nou examen d'Arts davant del rector pare Jaime Puig, Pedro Salinas –que llegeix el curs– i els pares Miguel Funes i Jacinto Piquer, en total dotze germans estudiants –molt nombrós–: Melchor Jover, Juan Cortés,

Leonardo Ponce, Miguel Catalán, Alonso Frango, Juan Miguel de Sayas, Manuel Lanaja, Francisco Codina i Juan José Castelló, a banda aproven l'examen pels actes majors que han mantés els germans Alejandro Bonilla, Raimundo Royo i Manuel Ortigas. La majoria d'ells passaran a estudiar Teologia a València (sols Castelló a Barcelona i Ortigas a Saragossa). Disposem del llistat dels germans artistes el 1629, on s'afegeix el germà José Villarejo del que s'indica que llegí un any de Gramàtica a Gandia, no es diu quin any. (nota 74) Hi ha nou examen a darreries de gener de 1630, però en aquest cas sols s'indiquen els examinadors: el rector Jaime Puig, els pares Magín Pagés, Miguel Tornaví, Pedro Salinas i Jacinto Piquer.

Diversos esdeveniments tindran importància en el futur. El 1625 s'havia revifat el conflicte de València amb prohibició de sentir fora de la Universitat els estudiants, el plet acaba en l'Audiència que el 1631 dóna resposta no admesa per l'Estudi, no es resol definitivament i el trobem més endavant, així el 1661 (nota 75) El 1626 es realitzen les Corts de Monçó on es redacten capítols referents als graus de Dret i Medicina que la Universitat de València utilitzaria en els conflictes amb Gandia el 1657 contra l'advocat Tristany i el 1667 contra els graduats en Medicina de Gandia. (nota 76)

Un segon quart de segle més tranquil

Disposem d'una nova sèrie d'annues per a 1633, (nota 77) 1634, 1635, 1636, (nota 78) 1637, (nota 79) 1638, (nota 80) la de 1639 sense fer malgrat deixar-se l'espai, després la sèrie salta a 1642, 1643, (nota 81) 1644 per partida doble, (nota 82) 1645 a 1648 seguides al mateix text, 1649, 1650 i finalment 1651 (nota 83) i 1657. (nota 84) Aquestes es poden completar amb la informació extreta de la sèrie de germans que han oït Arts i Teologia, els que passen a la provació del quart vot... per configurar un millor coneixement d'aquest període. (nota 85) Hem d'afegir que també fou el moment de l'estada de Baltasar Gracián a Gandia de 1633 a 1636. (nota 86)

Respecte a Gramàtica el 1633 hi ha dos lectors de Gramàtica, Vicente Bojoni de Majors i Marcos Mirón de Menors. A les darreries d'abril de 1634 ha acabat el curs de Menors el pare Marcos Mirón, (nota 87) li succeeix el pare Melchor Xover o Jover que el «desempara», (nota 88) el continua el pare Baptista Millán. El 27 de setembre comença a llegir un deixeble de Gracián, el cursant germà Ginés La Calba, però no duraria molt –seria acomiadat el dia de Tots Sants, «de los finados»–. Sembla que va continuar després Baptista Millán de nou. El 1635 es parla de gran assistència a les escoles.

Comença Gramàtica de Menors el pare Francisco Codina el 12 de maig perquè el pare Baptista Millán passa a Majors en acabar el pare Vicente Bojoni. El 1636 es diu que ha augmentat el nombre d'estudiants respecte dels anys passats, entre ells alguns han demanat entrar a la Companyia. Millán passa en setembre a impartir Arts, «subió» de Menors a Majors el pare Francisco Codina, comença Menors el teòleg de dos anys enviat a propòsit des de Saragossa el germà José Calvo. El desembre de 1637 foren acomiadats de la Companyia «por justas causas» el germà Calvo teòleg de segon any, el germà Codina cursant del primer. A principis de novembre comença a llegir Majors el pare Miquel Sabater i en la de Menors el germà Gregori Palmer. El 1642 tenim notícies de nou, va a llegir Menors el pare Gerardo Marcillo i Joan Baptista Olzina passa a Majors. Les expectatives creades per la vinguda del pare Marcillo semblen complir-se segons l'annua de 1643. Però seran els estudiants de Majors els protagonistes de l'exercici literari de Sant Lluç –al que és convidada la Ciutat– on hi ha tres oracions en prosa i una en vers. El 1644 imparteix Majors, ací dit Retòrica, el pare José Lamata, que s'encarrega també de la Congregació d'Estudiants i de la festa amb focs artificials que organitzen. De Menors s'encarrega el germà Gregorio Gener que succeí al setembre

al pare Marcillo. Es citen dos mestres de Gramàtica el 1651. Sembla haver un cicle d'ascens –truncat per les expulsions i malalties– que faria que els mestres passaren de Menors a Majors i després a Arts.

En les referències a l'ensenyament de Gramàtica solen introduir-se apreciacions de comportament i del bon nom de la Companyia. El 1649 s'afegeixen pràctiques religioses, així el res del roser després de lliçó a la vesprada.

El 1633 es desenvolupa a Gandia un curs d'Arts on acudeixen deu germans. Imparteix el curs Jacinto Piquer. Els germans artistes són Francisco Baró, Pedro Jaca, Vicente Marigón, Celidonio Albricio o Arbricio, Miguel Torrens, José Valls, Pedro Lasús, Diego Fernández i Miguel Sabater, segons les dades dels exàmens de 1632 cal afegir Antonio Mirón i Segismundo Cols, en total onze, aquest darrer no està en la llista de 1633. El 7 de març va acabar el seu curs el pare Jacinto Piquer, es fa referència a què catorze seglars deixebles seus es graduaren de batxillers en Arts, l'annua recull afortunadament els noms i el seu origen –que indiquem per ordre de proximitat a Gandia–: de Gandia Rafael Cebrián, Frederic Rombau, Josep Romeu, Josep Laguna i Jeroni Ganfor; d'Ador Pedro Faus –que va entrar en la Companyia–; d'Oliva Jeroni Salelles; de Pego Josep Cendra; de València

Lluís Ram; de Vila-Real Juan Añón; de La Jana Tomás Verge; d'Uldecona Lluís Serrat; Josep Rigo d'Urgell i un francès –aclimatat a les nostres terres– Juan Charriera. Alguns d'aquests seglars defensaren actes impresos de Filosofia (nota 89) –sorprenent i car a una vila que no va disposar d'impremta fins el segle XIX (nota 90)– que són Cendra, Añón, Serrat, i Rigo –significativament els tres darrers catalans–. Dels germans estudiants dos defensen l'acte anual, el germans Celidonio Arbricio i Pedro Lasús. La especificitat d'aquest acte –a Barcelona es feia en dos dies consecutius habitualment, (nota 91) en València i Saragossa matí i vesprada (nota 92)– era que a Gandia es feia a dos «adviértase que aquí no se defiende cada uno un acto, sino que dos juntamente le suelen defender estando el maestro en medio». (nota 93)

El 7 de novembre de 1633 comença un nou curs de Filosofia, el lector no és altre que Baltasar Gracián, (nota 94) s'encarrega de set germans i vint-i-cinc seglars, entre els germans està el germà Ginés La Calba que impartiria Menors com ja hem dit. Es mostren orgullosos del cursants d'Arts que ingressen no sols en la Companyia, nombrosos per exemple el 1637, sinó en altres, així Juan Pi i Jeroni Domingo de Gandia que entren als bernats de la Vall (així en la documentació) Pedro Ferrer

de La Jana als jerònims de Cotalba, 1635. Les dades són aïllades: en les proves de 1634 tots els germans són aprovats i passen al segon any. Es defensa l'acte de Lògica el 21 de maig de 1635 pels germans Nicolás Verga i Juan Esporrín. El 1636 hi ha sis germans estudiants. El 7 de maig es va defensar l'acte de Filosofia pels germans Juan Bosquete i Juan Bautista Olzina presidits pel mestre Baltasar Gracián «Salióles muy bien y con satisfacció y crédito de la Compañía. Pocos días después se dio fin al curso.»

El 9 de setembre de 1636 comença el curs d'Arts pel pare Juan Bautista Millán («feliz principio», ja el coneguem per l'ensenyament de Gramàtica) amb cinc germans i trenta seglars. El nombre de germans estudiants és de cinc els anys 1637, 1638, 1642, quatre el 1643 i 1644. El 1644, per sant Joan acaba el curs que ens diu aquesta ànnua havia donat el pare Celedonio Arbicio. Acaba amb un acte que defen el germà José Andrés i tres graus de mestres, un a un mestre benedictí. Tenim els nom dels examinats el 1638: germans Gilbao, Aleu, Viñas, Lorençana i Fuentes, els mateixos examinats en acabar Arts el 1639 (Viñas examinat a Barcelona). El 1642 tenim dos exàmens, el primer als germans –possiblement els que acaben el curs anterior– Esteban Segovia, Francisco Lázaro, José de la Torre, Andrés

Navarro i Rafael Hernández; en el segon els germans Ibáñez, José Andrés, Gener i Alaviano.

El 1646 comença curs el pare Matías Borrull amb sis germans artistes, en les proves d'agost per als artistes de primer any sols trobem Vicente Chova, Damián Pla, Domingo Orlándiz, Vicente Ferrer i Jaime Gil, en les d'agost de 1647 es mantenen Pla i Ferrer i tenim, a més, José Vidal i José Cervero. Sembla que s'està donant una varietat d'anys sota la impartició del mateix professors –serien cursants de primer, segon i tercer any, certament una compatibilitat difícil–.

El 1648 comença curs el pare Francisco Lázaro amb set germans estudiants, les proves de 1648 ens donen els noms de Martín Alfonso, Francisco Ríos, Francisco Lillo, Tomás Gil, Agustín Figueroa i José Mas. El 1649 s'acomia un germà estudiant, els noms són, però, els mateixos per a 1649, 1650 i 1651. El 1651 s'indica que mantingueren acte de tot el curs a Gandia els germans Mas, Ríos i Figueroa, els germans Gil, Alfonso i Lillo feren el mateix, però a Alacant, seria probablement una mostra dels bons oficis de la Companyia.

El 1653 són examinats d'Arts els germans Francisco Doms, Juan Fernández Pedroche, Jaime Gil i Blas de Fuentes, per passar a segon any, el 1654 per passar a tercer i a banda

d'aquests són examinats Pedro Juan Rubio, Jaime Travi i Teodoro Mauril.

La gran novetat en el Col·legi i Universitat de Gandia fou una massiva tercera provació (nota 95) que començà en 1644 per a deu sacerdots. L'instructor fou el pare Vicente Arcaina, els tercerons foren els pares Miguel Ángel Gilbao, Celidonio Arbicio, Diego Fernández, Onofre Ros, Hugo Berard, Luis Tapia, Ginés Berenguer, Matías Borrull, Gabriel Palmer, Francisco Benso i Miguel Pla. (nota 96)

Per a aquest període final cal tenir en compte un aspecte poc estudiat el cessament dels estudis a València el 1646 –el 1644 es dota l'obra pia que dona lloc al Seminari de Nobles jesuític–. En consulta al Col·legi de Sant Pau en ple el 4 de novembre de 1646 s'arriba a l'acord que «y todos *nemine discrepante* determinaron que se quitasen los estudios del Colegio reduziendo la gente a muy poco número por el empeño grande del Colegio». (nota 97) Cal unir açò amb el que s'està produint a Gandia, el segon col·legi en importància al Regne de València i l'única Universitat.

El canvi de la dinàmica

Finalment el 1651 és produïx un gran esdeveniment mostra del canvi que s'estava produint en Gandia. En aquest any es

cita la presència al Col·legi i Universitat, després de molt de temps, d'estudis superiors. Hi ha dos mestres de «Teología», a més d'un d'Arts i dos mestres de Gramàtica –segons el que finalment havia deixat ordenat el duc fundador–. Els estudiants de l'orde són sis teòlegs i set artistes. El 1651, provinent de Mallorca, és examinat de Teologia per a prosseguir els estudis el germà Jaime Paravecino. A la fi de juny hi ha proves per als que estan cursant el primer any de Teologia –pare Vicente Claudio, pare Juan Gregorio, els germans Juan Miguel Gelós, José Vidal i Damián Pla–, de segon –germans Miguel Juan i Jaime Paravesino– i de tercer –pare Pedro Juan Catalán–. Referit a aquests estudiants de Teologia tenim que l'octubre de 1653 el germà Jaime Paravesino defensa acte general al principi del seu tercer any de Teologia. El juny de 1653 passen proves per passar al tercer any el pare Juan Gregorio i els germans Damián Pla i José Vidal, per a quart el pare Miguel Juan, també en un altra data d'eixe any els pare Juan Gregorio i el germà José Pla. El 20 de desembre de 1654 és el germà José Vidal qui defensa acte general mentre cursa el seu quart any de Teologia, en acabar eixe quart any el 1654 és examinat el pare Damián Pla. Passen les proves per passar a segon el germà Tomás –en altres llocs Francisco– Lillo i el per a tercer els germans Agustín Figueroa i Pedro Aiz.

Aquestes darreres dates, amb el que desenvolupem més endavant respecte als graus, marquen la diferència entre aquest primer llarg segle i el que serà la història de la Universitat i Col·legi de Gandia.

La consideració dels estudis i els graus

Malgrat que aquests cursos s'impartirien indistintament a germans i seglars, la capacitació que es demanava no hagué de ser la mateixa als ulls dels membres de la Companyia de Jesús, significativament a l'examen de quart vot del pare Juan Antonio Sanz, desenvolupat a Barcelona probablement, el 1633 «con satisfacción defiende lo que oyó, pero no es para leer curso de Artes, ni Theología a Hermanos de casa, aunque me parece lo podría leer sufficientemente a estudiantes seculares». (nota 98) En un altre cas es fa un *distingo* entre col·legis, així el pare Buenaventura Vidal «posse legere (Philosophiam et Theologiam) cum aliquam satisfactione in Collegio minus principale» –és examinat a València, Col·legi Màxim, en octubre de 1621–. (nota 99) Habitualment, però no es feien aquestes distincions i es limitaven en aquestes proves a indicar si eren hàbils per a aquestes tasques. La consideració dins de la Companyia vindrà donada de fet per quina matèria s'imparteix. (nota 100)

Estranyament són millor considerats els que han sentit part dels estudis fora de la Companyia. [\(nota 101\)](#)

El pare Gabriel Álvarez parla a principis del XVII de l'estat deficient de la Universitat «no ha salido esta universidad como se esperaba». [\(nota 102\)](#) A banda de les constitucions anteriors que desenvolupen amb detall tot el procés dels graus, García Trobat ha publicat el que indica el provincial Valpedrosa (1601-1603 aproximadament) al principi del llibre de graus. García Trobat ens aporta les dades seriadades del total de graus de Gandia des de 1630 –sèrie «a»– [\(nota 103\)](#)

L'anàlisi d'aquestes dades en diu que la dècada dels '30 fou aquella en què comença el desenvolupament de l'atorgament de graus a Gandia... Comença en Teologia –batxillerat i doctorat, i en el batxillerat en Arts. Als '40 veiem aparéixer els primers en Dret i Cànon (els primers el 1542), els darrers en aparéixer seran els de Medicina, el 1645 el primer amb un doctorat. L'esclat dels graus començarà el 1649 i des d'aquest moment el creixement serà inaturable, però entrem en un període fora ja del nostre àmbit d'estudi.

Les conclusions d'aquesta investigadora sobre el sentit dels graus a Gandia són plenament encertades, sols voldríem afegir el fet diferencial que suposa la poca estima per aquests graus que va sostenir la Companyia de Jesús. El 1623 el

general Vitelleschi escriu al provincial Contiente que no cal que es graduen jesuïtes a Gandia ni a cap altre lloc. (nota 104) Més greu és que el 1636 «la Universidad de Gandía está sin un doctor de la Compañía ni le ay en toda la provincia sino uno solo...» en Barcelona i vell, el doctor pare Joan Ferrer fruit d'un memorial al general Acquaviva de 1594 –el moment descrit anteriorment a Gandia d'esclat–. Fruit d'açò és el 1637 una petició amb una llista de subjectes que finalment es faria el 1639 amb èxit, graduats possiblement a Gandia. (nota 105) Destaquem com s'uneixen els bons moments de Gandia amb aquest desig que membres de la Companyia es graduen en ella, poc exemple seria si els mateixos jesuïtes no ho feien. L'èxit d'aquesta segona vegada en què es graduaren jesuïtes resta clar pel que coneguem posteriorment.

En les ànnes es parla també del graduats en matèries que s'imparteixen –Arts, però pocs– i que no s'imparteixen –Teologia, abundants–, com un fet extraordinari i destacable, però encara són poc nombrosos com per a indicar-ne els noms. Aquests graduats no són els que cursen a Gandia sinó que semblen ser, més bé, els que provenen de fora. (nota 106) La majoria es gradua de batxiller i mestre/doctor el mateix dia seguint poques combinacions diferenciades, no resulta estrany en la tradició dels jesuïtes aquest fet si tenim en compte com

solien arribar al quart vot com hem dit abans –a més dels altres aspectes ja indicats per altres investigadors–.

Ja el 1637 el nombre de graduats no permet que es reflexe en l'annua, així: «Se an graduado en esta Universidad muchos Religiosos y Clérigos y es adagio entre ellos que nuestro examen a menester más letras que dinero, para salir con honra y nombre, y es la causa que acuden tantos y de tan lexan(as) tierras, pues de Andalucía, Castilla, etc. an venido muchissimos, sus nombres se hallan en el libro de la Universidad». Aquest darrer és citat per primera vegada, d'ara endavant es remetrà a ell –així 1638 en que s'han graduat set, huit el 1642– La opinió real sembla que anava més per ser barata més que per la seua qualitat, els jesuïtes repetiran, però, aquesta bona opinió de la Universitat en la majoria d'annues. Resulta significatiu que es referisca a l'opinió entre gent d'Església. El 1642 vista l'evolució dels graus «han hecho de nuevo algunas insignias para diferenciar grados de doctores.»

En l'annua de 1645 –eixe any es va doctorar el primer metge a Gandia– es recull el conflicte amb València: «Impacientes los Médicos de Valencia que graduásemos acá en Medicina pusieron pleyto en la Real Audiencia, y está averiguada nuestra justicia, declaró *nihil innovet* con que se puso silencio

a los contrarios.» S'anuncien els nous temps de graus i conflictes, també de millora de l'ensenyament.

S'acaba a mitjan segle XVII el primer segle de Gandia, un col·legi més que universitat tant pels estudis i estudiants com pels graus que després tant la caracteritzaran. Hem recollit exhaustivament noms i dades que ens han servit per a perioditzar, concretar i veure'n l'evolució –sovint s'oblida que catedres i jesuïtes tenen noms propis necessitats de major estudi i aportem referències que poden ser de profit als investigadors en aquest sentit, les fonts són tan escasses—. En altres treballs hem procurat aportar imatges i coneixements biogràfics –no hem pogut incloure un aspecte molt interessant per veure la repercussió a la comarca dels estudis jesuítics com poden ser els membres de la Companyia nascuts en ella—. [\(nota 107\)](#) El que hem procurat, sobretot, es travar el coneixement d'institució, economia i estudis impartits, sense oblidar aspectes del patronatge tan interessants. Resta clar, sobretot, que la recerca de l'estudiantat desaparegut del que sols trobem rastres dispersos haurà de continuar i aprofundir als moments posteriors als tractats i que esperem traure algun dia a la llum.

1. En aquest sentit resulta imprescindible, com a complement de la seua àmplia llavor investigadora, traure a la llum el buidament de les sèries de graduats –el llistat dels graduats amb les dades de graduació, d’origen... les dades qualitatives en resum– que Pilar García Trobat té enllestit des de fa temps.

2. La bibliografia fonamental és: PASQUAL SANZ I FORÉS *Historia del colegio y universidad de Gandía*, 1970, Gandia; A. CABRIÀ RUIZ *Bosquejo histórico de la universidad de Gandía*, 1972, València, tesi doctoral inèdita, exemplar en l’Arxiu Històric de Gandia; A. BORRÀS I FELIU «La fundació del col·legi i de la universitat de Gandia, de la Companyia de Jesús» *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*, 1976, València, III vol. pàg. 153-164; A. BORRÀS I FELIU «El bandeig dels moriscs i el Col·legi de Sant Sebastià de Gandia. Repercussions econòmiques» *Homenaje a Vicens Vives*, 1978, Barcelona, vol II pàg. 67-74; PILAR GARCÍA TROBAT «Un modelo colegial: Gandía» a *Universidades valencianas*, 1987, València; P. GARCÍA TROBAT «Los grados de la universidad de Gandía (1630-1.772)» *Universidades españolas y americanas*, 1987, València, pàg. 175-186; P. GARCÍA TROBAT «El patrimonio del Colegio-Universidad de Gandía» M. Peset i S. Albiñana (ed.) *Claustros y estudiantes*, 1989, València, vol. I pàg. 235-254; Mario MARTÍNEZ GOMIS «La universidad de Gandía ante la reforma carolina: el proyecto del plan de estudios de 1.767» *Claustros...* vol. II pàg. 45-68; P. GARCÍA TROBAT *El naixement d’una universitat: Gandia*, 1989, Gandia; P. GARCÍA TROBAT «La Universidad de Gandía» *Historia de las universidades valencianas* Instituto de Cultura Juan Gil Albert – Diputació d’Alacant, 1993, Alacant, vol II pàg. 153-221; DANIELA

Notas

NOVARESE «Da Gandia a Messina: un nuovo modello universitario per l'Europa?» *Doctores y escolares. II Congreso internacional de historia de las universidades hispánicas (Valencia 1995)* Universitat de Valencia, col. Cinc Segles, 1998, València, vol II pàg. 173-186 ; P. GARCÍA TROBAT *El patrimonio de los Jesuitas en Valencia y su Desarmortización*, Diputació de València, 1999, València; el llibre commemoratiu *1549-1999 Gandia 450 anys de tradició universitària* amb els articles de MARIANO PESET «Les universitats en l'edat moderna» pàg. 13-30, PILAR GARCÍA TROBAT «La Universitat de Gandia» pàg. 33-47, AMADEO SERRA DESFILIS «Casa, església i patis: La construcció de la seu de la Universitat de Gandia (1549-1767)» pàg. 51-75 i ISABEL AMPARO BAIXAULI I FRANCESC FUSTER «Cultura i societat, El paper sociocultural de la Companyia de Jesús a Gandia durant l'època moderna» pàg. 77-114. FRANCESC FUSTER PELLICER I ISABEL AMPARO BAIXAULI JUAN «Professor i docència a la Universitat de Gandia» comunicació presentada al *VI Congreso Internacional sobre la Historia de las Universidades Hispánicas*, València, 1999, en premsa. No hem pogut consultar A. BORRÁS «Colegio y Universidad de Gandia» *Studio e diritto nell'area mediterranea in età moderna. Materiali per una storia delle istituzioni giuridiche e politiche medievali, moderne e contemporanee*, A. ROMANO (ed.), 1993, Soveria Mennelli pàg. 27-71. Citem pel principi de l'article o llibre.

3. Esmentat per M. BATLLORI «Sant Ignasi i la fundació dels primers col·legis», *Obra Completa* vol VIII «Cultura i finances a l'Edat Moderna», 3i4 col·lecció Biblioteca d'Estudis i Investigacions, 1997, València, veure també el pròleg de Marino Berengo; P. GARCÍA

TROBAT *La Universidad...* pàg. 157. El quart vot d'obediència al Papa en la seua missió s'afegia als de pobresa, castedat i obediència generals als altres ordes. Arribar a aquest quart vot, sols per als elegits i en el moment en què ho decidira el provincial, era el grau més alt dins l'orde, significava quelcom com si s'hagués doctorat, així de l'acte del pare Sebastián Artesona es diu «lo hizo tan bien en el acto que defendió que con él podrían graduar de doctor». En la sèrie documental que hem tractat en aquest treball ARV llibre 3816 que inclou *Los exámenes de los que acabados sus studios son examinados de sufficientia de doctrina para ser o no ser professos de quatro votos*, a banda dels coneixements més o menys profunds d'Arts i Teologia –haver-ne sentit els cursos adients, mantenir-los frescos en la mesura del possible provant-ho en l'examen pertinent davant quatre examinadors dels que solen reflexar-se comentaris sucosos..., eximits en el cas de defensar actes generals obtenir titulació universitària– en determinats casos es va tenir en compte un ampli historial de serveis a la Companyia que va obligar els examinats a deixar els estudis un temps bastant llarg, temps en que sovint exerciren càrrecs administratius –ministeris- als col·legis... (n'apareixen sovint a la fidel XVI, reflex de la gran expansió al llarg del segle que hagué d'obligar la Companyia a destinar aquests jesuïtes a tasques diverses– treballs «agenos de sutilezas metafísicas», fol. 76– abans de poder permetre's prescindir temporalment dels seus serveis per a què es prepararen per a les proves, alguns hagueren de passar les proves per dispensa del provincials, hi ha casos d'un segon examen, així pare Francisco Carbonell fol 93v). En aquestes proves es mostrava la seua

Notas

validesa tant per a llegir Arts o Teologia i defensar conclusions públiques, com la capacitat per a tenir càrrec de govern (fins i tot per a provincial, pare Jerónimo Pomar al segon examen fol 52 desembre de 1603 a Barcelona) o una cosa tan important en el moment com capacitat de predicar (incloses les forces, com les calien també per a llegir, fol. 42v sobre el pare Francisco Fortuny): no totes es reunien a la mateixa persona. Es valora igualment la ortodòxia dins de la línia de la Companyia –així es té en compte com a atenuant «no aver oydo el curso en la Compañía», fol 41 sobre el pare Gabriel Vacía– aprofitant l’ocasió per a corregir les opinions perniciososes per arriscades o modernes –indiquem casos més endavant vinculats a Gandia–. Aquest examen es va fer un temps a un col·legi distint d’aquell on s’havia rebut la formació (fou així especialment a finals del segle XVI i principi del XVII en què els registres són més clars i complets). En el cas de no passar les proves rebien els vots com a coadjutors, fol 49v pare Gabriel Bolicher. En la documentació es fa referència a les Congregacions i butlles sense desenvolupar els continguts.

4. M. BATLLORI *Sant Ignasi...* i al mateix volum *OC VIII* «Els col·legis italians durant el segle XVI» pàg. 16-26. Veure l’article de D. Novarese *Da Gandia...* i la bibliografia citada en ell.

5. Veure ALAIN MILHOU «La tentación joaquimita en los principios de la Compañía de Jesús. El caso de Francisco de Borja y Andrés de Oviedo» *Florensia* VIII-IX, 1994-1995, pàg. 193-237, «El mesianismo joaquimita del círculo jesuita de Francisco de Borja (1548-1550)» *Storia e figure dell’Apocalisse fra ‘500 e ‘600*, 1996, Roma pàg. 203-233 i el més conegut MANUEL RUIZ JURADO S. I. «Un

caso de profetismo en la Compañía de Jesús. Gandía 1547-1549
AHSI 43, 1974, pàg. 217-266.

6. Els de Messina, Sàsser... als territoris hispànics italians i les universitats americanes: Còrdova de Tucumán, Charcas, Santiago de Xile, ... Per aquests aspectes, i els de les altres universitats jesuítiques, veure la introducció de Mariano Peset a Pilar García *El patrimonio de los Jesuitas en Valencia...* on esmenta els més destacats investigadors, també l'esmentat. Veure les actes dels distints congressos sobre Història de les Universitats citats anteriorment.

7. Les nostres reflexions en *Professors i docència...* Veure P. GARCÍA TROBAT *La Universidad...* pàg. 181 RICHARD L. KAGAN *Universidad y Sociedad en la Edad Moderna* Tecnos, 1981, Madrid pàg. 97 nota 79, indica que no ha trobat cap llistat de matrícula dels col·legis jesuítics llevats del període de 1670 a 1720 per al de Pamplona, *AHN Jesuitas* llibre 192. Sembla, doncs, una pràctica comuna a tots els col·legis de la Companyia i no el cas aïllat de Gandia i en concret de la seua universitat, caldrà repensar els motius d'aquesta absència ja que si incloem ací noms de cursants foranis.

8. La comparació de l'estat de les distintes fundacions si és important en moments concrets, ja que sols es podrà mantenir una població estudiants als llocs millor dotats. El centralisme en mans de provincials i generals de parts destacades de l'administració de cada centre –fet que suposava una innovació en la gestió respecte la resta d'ordes– és important tant per la centralització en la gestió dels recursos i, per tant, la distribució dels estudis i estudiants

Notas

–també ha ajudat a la conservació documental i la possibilitat d'estudis més acurats. Veure especialment P. GARCÍA *El patrimonio...* i per a aquest període A. BORRÁS *El bandeig...* La necessitat d'un marc més ampli ja ha estat assenyalada per Mariano Peset al pròleg del llibre de PILAR GARCÍA *El patrimonio de los jesuitas en Valencia...* pàg. 5: «La historia de una universidad no puede hacerse tan solo con sus constituciones –las de su fundación en 1548 y posteriores–, ni basta enumerar las cátedras que existen o los estudiantes que la frecuentan. Exige, si se quiere comprender, una integración amplia en su entorno o medio. Y, desde luego, para el estudio de Gandía no interesaba demasiado el marco de aquella población. Las universidades en el antiguo régimen viven aisladas, en su estudio y rutinas, en sus clases, sus rezos y actos académicos. Su auténtica incardinación está en el colegio y en la orden jesuita; sus flujos vivos en sus escolares que estudian y otros que vienen de València y otras universidades para conseguir grados más fáciles y más baratos...». Per al fet, però, de l'expulsió dels moriscos i les conseqüències posteriors a Gandia si que cal tenir en compte la situació particular de Gandia, igualment per a la manca d'una població cristiana vella que pertorba aquests moments inicials. Aquestes apreciacions, malgrat tot, no minven el sentit final de les paraules del professor Peset: el marc del Col·legi i Universitat de Gandia fou més aviat la Companyia de Jesús i els seus interessos que cap altre.

9. Aquests aspectes, però, els desenvolupem molt poc ja que el marc idoni seria l'estudi detallat d'algunes biografies –en la línia dels treballs del pare MIQUEL BATLLORI sobre Baltasar Gracián, *Obra*

Completa Vol. VII «Baltasar Gracián y el Barroc», 3i4, 1996, València- i també en l'estudi provincial dels estudis: on s'imparteixen les distintes matèries i en quin moment, distribució dels membres, trasllat d'estudiants i docents... Aspectes lluny de l'abast d'aquesta col·laboració.

10. Els fons disponibles són fonamentalment els arxius de Roma, València, Madrid... Hem treballat el fons de València per a aquest article.

11. Castella estigué dividida en tres províncies (Castella pròpiament dita, que abasta l'àrea nord de la península, Toledo a la banda central i Andalusia a la meridional). Coneixent la dinàmica de la província d'Aragó sobta el desenvolupament dels jesuïtes a Castella reflexat, per exemple, a una obra com JUAN IGNACIO GARCÍA VELASCO S. I. (ed.) *San Ignacio y la Provincia jesuítica de Castilla*, Provincia de Castilla S.I., 1991, Lleó, també M. BATLLORI *OC. VIII* «Els col·legis a Espanya durant el segle XVI» pàg. 13-19 i la bibliografia corresponent. El contrast sembla major entre la fundació de Gandia i les castellanes més que entre alguns casos com el d'Ontinyent i aquesta. Hem de tenir en compte, a més, la influència de Borja en molts d'aquests col·legis castellans.

12. Veure M. BATLLORI *Sant Ignasi...* Col·legis fundats entre 1542 i 1547.

13. També PILAR GARCÍA *El patrimonio...*pàg. 240 i ss. No fou tan habitual que tingueren quasi des del principi edifici, biblioteca, terres i altres béns, rendes... Veure per comparar J. I. GARCÍA VELASCO *San Ignacio...*Llegint els orígens dels col·legis de la

Notas

província jesuítica de Castella ens podem fer una idea dels canvis de residència, estretors, fracassos... Igualment s'esdevingué amb la resta de fundacions en terres valencianes... Per als segons PILAR GARCÍA *El patrimonio de los Jesuitas en Valencia...*, en aquest darrer les dades de la fundació inicial de Gandia a pàg. 103 i ss

14. Caldria pensar en què, a banda de la manca d'estudiantat, el sosteniment d'aquest alt nombre de càtedres inicials – improductives en graus... i per tant en ingressos– no hagué de ser sostenible, tampoc interessava dins del desenvolupament general de la província, fins i tot, i ja a Roma, Borja s'hagué d'arrepentir de les despeses de Gandia que creuria haurien estat millor invertides al Col·legi Romà.

15. L'establiment d'un orde masculí a la mateixa Gandia permet millorar l'impartició de la doctrina, possibilita disposar de més sacerdots amb les seues tasques religioses i assistencials en presons, hospitals... Fins llavors sols es disposava dels jerònims a Cotalba i després arribaren els alcantarins de la mà del fill del duc, Carles de Borja, ja el 1588.

16. P. GARCÍA TROBAT *La Universidad...* pàg. 167, *El naixement...* pàg. 18, citant A. Ruiz Cabria document de 1768. A la pàgina 164 indica els dubtes d'Araoz per la poca distància de València que hagué de ser un factor important per partida doble: per la importància de la Universitat de València i també per la fundació a aquesta ciutat del que fou de Sant Pau, el Col·legi Màxim de la Companyia a la província. La competència respecte a l'alumnat

probablement siga més important amb el segon que amb la primera.

17. PILAR GARCÍA TROBAT *El naixement...* pàg. 8, referència a M. BATLLORI *Sant Ignasi...* pàg. 3 i ss., P. GARCÍA TROBAT *La Universidad...* pàg. 157 També serviria per a captar a eixe nou personal amb la preparació adequada que tant necessitava la Companyia.

18. No volem de deixar d'esmentar aquest aspecte en allò que ens ha aparegut a la documentació i que resulta interessant, destaquem el treball en adults i els moments posteriors a l'expulsió dels moriscos: Ànua de 1569 referida a 1568 ARV Clergat 1055 (no num. pàg. 54) «Un padre enseña la doctrina christiana todos los domingos y fiestas con satisfacción de todos los oyentes, porque allende de enseñar a los niños lo que conviene, declara algunas cosas necesarias de la doctrina a los grandes teniendo consideración con las personas y lugar porque mejor se puedan aprovechar.». Es feia el mateix a les missions pels pobles de la rodalia o allunyats, s'hagué de fer gairebé des de la fundació. Ànua de 1570 per a 1569 ARV Clergat 1055 (fol. 52v) «Hanse hecho pláticas en la tardes en nuestra universidad a solos los hombres en lo qual por ser pláticas que descendían en particular tuvo notable fruto en el pueblo y los oyentes de personas principales assí clérigos como legos.» També a un convent de monges una vegada a la setmana. Més endavant «Enseñase la doctrina christiana los domingos y fiestas de ordinario y muchas veces es el puesto en la plaza a la qual acuden los hombres necessitados de ella, se les hazen pláticas por el padre que la

Notas

enseña apartándose el hermano con los niños o despidiéndoles acabada la doctrina». En la de 1613, *íbidem* fol 9av «A la doctrina que los domingos entre año soler explica en la plaza acuden no sólo niños, sino grande golpe de hombre y mugeres, y el deán de esta iglesia con muchos canónigos suelen asistir de ordinario...». Els germans estudiants van de dos en dos els diumenges a explicar la doctrina «en los lugares comarcanos con la venida de los nuevos pobladores». En l'annua de 1615 *íbidem* fol 10ar es parla que acudeixen a sis pobles de nouvinguts on manca rector que els ensenye. En l'annua de 1617 *íbidem* fol. 12ar cinc doctrines, una a la vila i quatre als pobles. El 1636 qui predica a la plaça és un dels lectors de Gramàtica, els germans estudiants continuen fent eixides als pobles. Malgrat que no sol incloure's aquest ensenyament i les pràctiques religioses habituals de misses, rosers, plàtiques... formen una part importantíssima de l'ensenyament jesuític com a part d'una formació integral que també inclou aspectes com disciplina, autocontrol... Veure reflexions i bibliografia al respecte en D. NOVARESE *De Gandia...* pàg. 174 on parla de catecisme i Gramàtica. Hem tractat aquests aspectes en altres treballs, *Cutltura i societat...*

19. P. GARCÍA TROBAT *La Universidad...* pàg. 159 segueix, pel que sembla, les dades de Pasqual Sanz (1534), seguint les de TULLIO HALPERIN *Un conflicto nacional. Moriscos y cristianos viejos en Valencia* Institució Alfons el Magnànim, Diputació provincial de València, 1980, València (dades de Jeroni Muñoz 1565-1572 en apèndix) en cases tindríem com a cases de cristians Ròtova 17 cases, no comptabilitza cap a Palma i Ador, Gandia 450, Oliva 267, La Font d'En Carròs 235, en total 969 cases, moriscos –i una

minoría de conversos jueus que ens han aparegut als expedients de neteja de sang de finals de segles— serien la resta de pobladors, 1076 cases, comptant sols els nuclis de l'actual comarca de la Safor sense la Valldigna, el nombre dels moriscs seria més gran en no incloure's dades d'alguns pobles (Xeraco, Xeresa, Alqueria de la Comtessa...), la desproporció malgrat ser gran no seria tan aclaparadora en existir gran nuclis com Gandia, Oliva i La Font d'En Carròs fonamentalment.

20. Sembla un lloc comú des de J. BODRICK *Origen y evolución de los jesuitas 1953-1955*, Madrid, vol. I pàg. 186, citat per PILAR GARCÍA TROBAT *El naixement...* pàg. 11, tal vegada les referències d'Escolano i Perales han fet pensar açò també...

21. Referència carta P. GARCÍA TROBAT *La Universidad...* pàg. 159 L'annua de 1566 és molt interessant en aquest aspecte: «Entre otros christianos nuevos que se han venido a confessar con los padres, se confessaron dos generalmente, y se han bien cuidado (sic) y el un /o ha?/ buelto la doctrina en arávigo con aprobación del Santo Officio para enseñársela a a (sic) los otros, y es médico de buen juicio, confiessa, y comulga a menudo.» Els fruits, escassos, vingueren pel camí de la doctrina als adults més que als xiquets, per tant.

22. «En estos dos últimos quartos estaban los 12 neófitos morisquillos del marquesado de Denia y de Lombay que, por ser de mala generación, duraron poco. Por la dicha 2ª planta se vehe la distancia que ay de los dichos quartillos hasta llegar al coro, y la falta de una buena escalera y la incomodidad de tener en cassa los

Notas

dichos neófitos ett.» ARV Clegat llibre 1055 *Declaración i explicación hecha en el mes de febrero del año de 1639 de ocho. Planta de arquitectura del sitio del Collegio de la Compañia de Jesús con título de San Sebastián de la Villa de Gandia fundado por Don Francisco de Borja Duque y Señor de la Villa.* Fol 74-78. Els neòfits moriscs en nombre de deu estigueren des de 1548 a 1551.

23. P. GARCÍA TROBAT *La Universidad...* pàg. 170. Les dificultats amb el temps haurien esdevingut impossible la seua integració a la Companyia de Jesús on s'aplicaren els expedients de puresa de sang fins i tot abans de l'expulsió de 1609, en concret ARV Clergat llibre 3647 *Libro de las pruebas de limpieça de linage de los que pretenden ser de la Compañía.* Tampoc sembla que l'obligació dels estudiants jesuïtes fora acomplida. A. BORRÁS *La fundació...* pàg. 163. Els moriscos del col·legi tenien afegides 50 lliures sobre el terç delme de Gandia com a vestuari per a pobres de l'herència de sor Francesca de Borja, canvi concedit al duc Francesc de Borja pel papa Pau III. P. GARCÍA *El patrimonio...* pàg. 240.

24. La supressió de la rectoria de Dénia a Roma el 1548, la possessió el 31 de juliol de 1549, intervenen el bisbe Gaspar de Borja i el sacerdot Joan Vives. En P. GARCÍA *El patrimonio de los Jesuitas en Valencia...* «...havemos requerido muchas vezes a los vicarios perpetuos de Denia que a ellos toca presentar dichos 6 neóphitos que nos los den que estamos aparejados para recebillos y cumplir nuestra obligación y nunca los han hecho diciendo que no se halla quien quiera dar sus hijos para ello» –han requerit fins

1597 davant notari ARV Clergat llibre 1.055 *Memoria de algunos papeles antiguos* pàg. 17.

25. P. GARCÍA TROBAT *La Universidad...* pàg. 160

26. P. GARCÍA TROBAT *El naixement...* pàg. 21

27. Curiosament s'inaugura solemnement abans de la confirmació reial, al contrari del que havia esdevingut a València. Veure MARC BALDÓ *La Universitat de València* Institució Alfons el Magnànim, IVEI, 1986, València, pàg. 22-23

28. P. GARCÍA TROBAT *La Universidad...* pàg. 162

29. Comendador del monestir de la Mercè de València, vicari general de l'orde i doctor en Teologia,

30. P. GARCÍA TROBAT *La Universidad...* pàg. 166 i 168 on cita AMV llibre g-1. L'anomenament d'examinadors tal vegada té a veure en atorgar graus a germans per a què pogueren legalment impartir ensenyament. Es conservava a l'arxiu de la Universitat carta «Otra del Padre Polanco escrita por comisión de Nuestro Santo Padre â lo que parece al Padre Herónimo Doménech reprehendiéndole por su poca indifa (?) y rendimiento sobre los destinos que daba Nuestro Santo Padre â los Sujetos de la Compañía (de España – tatxat) no reparando en quejarse al Santo Padre porque no enviava como antes los principales sujetos de la Compañía a España. El Padre Polanco da razón de el Estado y falta de sujetos que había en aquellos (tiempos -tatxat) principios para satisfacer a todos los que pedían fundaciones de colegios. No se dice en el sobre escrito qué empleo tenía este Padre Gerónimo Doménech está borrado el

Notas

Doménech y después dice solo – Doménech és el fundador de València i destacat jesuïta. En ARV Clergat llibre 1.055 *Memoria de algunos papeles antiguos que se hallan este año de 1765 dentro de la Arquimesa de el Aposento Retoral delante la librería y pueden servir para la Historia de este Colegio y Universidad de Gandía, que está demasiadamente diminuta, y atrasada: también se señalan otras fuentes de donde pueden sacarse muchas noticias* núm. 7

31. P. GARCÍA *El patrimonio...* pàg. 240

32. P. GARCÍA TROBAT *La Universidad...* pàg. 168 on cita AMV llibre g-1, més clar en la pàg. 181. ARV Clergat llibre 1055 *Los cargos y obligaciones a que este collegio es obligado.*

33. Loiola enviava també les seues directrius que arribaven a aspectes insospitats: «Otra (carta) sobre funciones literarias y arreglo de esta Universidad y sobre tocar la campanilla para llamar a los niños â la doctrina. Alguna de estas va dirigida al Padre Antonio Cordeses –de qui es conservava el grau de mestre en Arts atorgat per Oviedo, la carta seria de 1555/1556–...» ARV Clergat llibre 1.055 *Memoria de algunos papeles antiguos..* núm. 11, la següent referència a Oviedo sobre lectors, estudis...

34. P. GARCÍA TROBAT *La Universidad...* pàg. 169 on cita AMV llibre g-1

35. ARV Clergat Caixa 202 s. núm. Les cartes d'aquests anys foren enviades a Coïmbra i des d'aquesta a llocs com Brasil... Després tornaren a Gandia com ho demostren les anotacions. Altres

informacions: Indica dos graduats, un d'ells el germà Azor. «Los estudios de Theología se prosiguen con mayor fervor que antes, y exercicio de conclusiones cada sábado, con lo que se a conocido notable fruto en los nuestros.», «En la renovación de los estudios –apertura de l'any escolar- un padre bien aprovechado en Theología y instruido (?) en Leyes y Cánones, la qual facultad avía leído en Lérida tubo conclusiones generales de la primera parte de Santo Tomás con gran satisfacción de los doctores y religiosos que para este efecto de los monasterios comarcanos vinieron a Gandia». «Los estudiantes de humanidad se confiesan cada mes, y muchos de ellos confiesan y comulgan más a menudo, y después que se les continúan las pláticas los viernes están los maestros contentos de su virtud como de sus estudios.»

36. ARV Clergat caixa 202.

37. ARV Clergat llibre 1.055 *Fundación y progreso del collegio de Gandia* pàg. 9 Ànnua de 1657 amb data de 1568 «...como por orden Vuestra se passó a esté Collegio la Casa de Probación» ARV Clergat caixa 202 Hi ha quatre sacerdots i nou coadjutors, s'han admès quatre llecs més per les tasques de la provació... Una informació curiosa, entre les tasques dels pares... han tret del Públic cinc dones, dues casades, dues s'han tornat devotes, «la quinta era grande instrumento del demonio por ser mujer de mucha apariencia exterior» i compta la tàctica per aconseguir-ho. La idea del noviciat data de 1554, veure Cándido de Dalmases *El Padre Francisco de Borja* BAC Col. Popular, 1983, Madrid pàg. 114

Notas

38. La carta ànnua de 1569 ARV Clergat 1055 que recull el que ha esdevingut el 1568 és confusa, després de parlar que hi ha hagut vint-i-quatre jesuïtes, sis pares i divuit germans indica que tretze són novicis, més endavant senyala «Los que han venido recibidos a esta casa de probación son (tre?=troç en mal estat)ze, de los quales son los dos sacerdotes (...). Los otros (troç mal estat) son estudiantes, y muy buenas habilidades, habiendo todos oydo el curso de artes, y a(lgu)nos oyan theología, y algunos havían dado fin a sus estudios muy cumplidamente.» Hi ha, a més tres llecs. Fa la impressió que els estudiants jesuïtes que romanen –en nombre entre quatre i sis aproximadament– estan sentint Teologia i que el curs d'Arts ja ha acabat.

39. L'annua de 1570 per a 1569, ARV Clergat llibre 1055 (fol 42ar) indica 20 jesuïtes, sis sacerdots, deu estudiants i quatre coadjutors, sobre aquestes xifres hi ha catorze novicis, d'ells onze nous. Indica l'aptitud de tots per a sentir Teologia i d'ells hi ha dos mestres en Teologia, un d'ells ha llegit dos cursos a la Universitat de València i cinc anys a Saragossa, no indica el nom probablement és Barzi.

40. Ànnua de 1570 per a 1569, ARV Clergat llibre 1055 (fol 42av) «Hanse hecho algunas pláticas a los estudiantes exortandolos a la virtud, muéstrase el fruto que dello se saca por las confesiones que hazen a menudo con los padres.»

41. La referència a les càtedres de Gramàtica de P. GARCÍA *El naixement...* pàg. 31 sobre les constitucions, tretxa del pare GABRIEL ÀLVAREZ S. I. *Historia de la prouincia de Aragón* llibre inèdit i manuscrit (abans 1627, any en què mor l'autor que residí a Gandia

ja el 1597 –acaba la tercera provació--) Archivum Romanum Societatis Iesu Aragoniae núm. 29 Llibre II cap. 28. No casa amb el que diu l'annua però. La referència als Casos de Consciència en l'annua de 1570 per a 1569, ARV Clergat llibre 1055 (fol 43av) «El Padre Rector lee una lición en las tardes de casos de consciencia públicamente a los clérigos y confesiones con mucha doctrina». Resulta molt interessant aquesta lectura a membres de fora del cos de la Companyia.

42. En eixe període es funden a València col·legis residència com el de la Presentació el 1550 per l'arquebisbe agustí fra Tomàs de Villanueva, el de Na Monforta el 1552, el de la Purificació per la Ciutat el 1572, després tindrem Corpus Christi per l'arquebisbe i patriarca Ribera el 1583, Sant Jordi o de Montesa el 1597 i finalment Sants Reis o de Villena el 1643.

43. Veure ANTONIO MESTRE *Los antecedentes del Instituto de Valencia* Institut Lluís Vives, 1997, València, pàg. 13 i ss.

44. Seguim el treball de JAVIER PALAO GIL «Conflictos entre la Universidad de Valencia y los Jesuitas (siglos XVI-XVII)», comunicació presentada al *VI Congreso Internacional sobre la Historia de las Universidades Hispánicas*, València, 1999. Referències a les constitucions en Amparo Felipe Orts *La Universidad de Valencia durante el siglo XVII (1611-1707)*, Generalitat Valenciana, 1991, València, pàg. 13 i «Las Constituciones de la Universidad de Valencia de 1563», *Escritos del Vedat*, vol. XIII, 1983, pàg. 233-259. Hi indica les modificacions en les classes de Gramàtica, tant important en la docència dels

Notas

Jesuïtes, en les constitucions de 1563. Sobre el Col·legi de Sant Pau, P. GARCÍA *El patrimonio de los Jesuitas en Valencia...* pàg. 125 i ss. En la pàg. 126 indica que les classes de Teologia comencen el 1568. La idea de una Casa Professa que viu d'almoines comença per aquestes dates, 1567, pàg. 127.

45. La decisió original del fundador, l'eclesiàstic llavors bisbe de Lleida, D. Fernando de Loazes és de 1546, coetània de Gandia, el 1568 mor i el 1569, seguint les passes ordenades pel llavors arquebisbe de València, Pius V concedeix al centre el grau d'Universitat. Sobre el desenvolupament real de la universitat oriolana veure MARIO MARTÍNEZ GOMIS «La Universidad de Orihuela» a *Historia de las universidades valencianas*, vol II, Institut de Cultura Juan Gil Albert, Diputació d'Alacant, 1993, Alacant, pàg. 5-152 i les referències bibliogràfiques al final, en especial M. MARTÍNEZ GOMIS *La Universidad de Orihuela (1617-1807). Un centro de estudios superiores entre el Barroco y la Ilustración*, 2 volums, Institut de Cultura Juan Gil Albert, Diputació d'Alacant, 1987, Alacant.

46. Les constitucions d'aquest període en P. GARCÍA *El naixement....* El nostre treball sobre elles –i en comparació amb els moments posteriors– en *Professors i docents...*

47. P. GARCÍA TROBAT *La Universidad...* pàg. 188 esmenta el cas de la polèmica fundació per reial decret el 1625 del Col·legi Imperial de Madrid.

48. Així el 1602 hi ha un lector de Teologia. Fra Lluís Coscolla, a Sant Roc de Gandia que apareix a les vides del beat Andrés Hibernón en ocasió de la seua mort. En aquest cas com en la resta

de les referències als convents i monestirs indiquem referències soltes ja que aquests ensenyaments no han estat estudiats encara. Les relacions entre ambdues ordes sembla que foren bones, el primer atisbament és a l'annua de 1648 amb motiu de la pesta on moren sis frares franciscans però cap jesuïta.

49. Cap a 1585, el venerable Miguel Grez, pàrroc de Ròtova, acudeix a sentir al monestir de Cotalba lliçó de Teologia i de Sagrada Escripura, informació fol 2, *Relaciones verdaderas que dan personas fide dignas (sic) de la vida, y virtudes del siervo de Dios, don Miguel de Grez, cura de Rótoua, y sus anexos en el Reyno de Valencia, etc.* Editat per la Vila de Lumbier, Carlos de Labayen, MDCVI – però ha de ser 1616–, Pamplona. Exemplar BNM 2/68306, còpia AMG. Aquest venerable havia freqüentat uns anys abans el Col·legi de València dels jesuïtes per sentir el pare Lobera (Llobera) i veure els jesuïtes navarresos com el Pare Martín Alvero, fol 1v.

50. Fundat el 1.440, veure acte de conclusions a Gandia el 1566 i acte pels franciscans a Santa Clara després.

51. En el moment de l'expulsió dels jesuïtes un dels catedràtics de Gandia d'Arts serà un frare de Valldigna.

52. ARV Clergat llibre 1.055 *Memoria de algunos papeles antiguos...* pàg. 16

53. ARV Clergat llibre 1.055 *Memoria de algunos papeles antiguos* pàg. 10

Notas

54. Dades en P. GARCÍA *El patrimonio...* pàg. 241. Significativament les visites d'amortització, encara que generals per a tota la província comencen el 1594, en pàg. 244.

55. A. BORRÁS *El bandeig...* pàg. 70 i ss.

56. A. BORRÁS *El bandeig...* pàg. 70. A la correspondència del duc Carles amb la vila de Gandia conservada a l'AHMG es recullen varies cartes per a aquests anys en què ofereix els serveis d'un mestre qualificat resident a Cocentaina que no va quallar. Malgrat la presència dels jesuïtes sembla l'ensenyament més bàsic no estava garantit.

57. ARV Clergat llibre 3816 que inclou *Los exámenes de los que acabados sus studios son examinados de sufficientia de doctrina para ser o no ser professos de quatro votos*

58. Tenim els resultats de les proves de tots aquests jesuïtes per al seu quart vot i certament són molt positius – com el que coneguem de la carrera futura d'alguns d'ells -. Acabat el curs d'Arts Mirón estudià Teologia a València i passa les proves el 1602, Ribas estudià Teologia a Barcelona i passa les proves el 1603, Melchor Miralles passa a Barcelona i després a València, passa les proves el 10 de juliol de 1603 – sols el pare Crespí López indica que no és suficient en Arts -, Salelles passa a Barcelona i després a València, suficiència el juliol de 1603, Escrivà passa a València per estudiar Teologia, passa les proves en octubre de 1603; Tensa estudià Teologia a València i passa les proves amb dificultat el setembre de 1603; el pare Antonio Miguel passa a Barcelona, la suficiència el 28 i 29 de 1606. Segons el còmput d'aquest darrer acabaria Arts

possiblement el 1603 pel que no estem segurs que seguiria el curs d'Arts de Marimón.

59. Gil fou doctor per Gandia ARV Clergat llibre 1.055 *Memoria de algunos papeles antiguos...* núm. 30

60. ARV Clergat llibre 3816.

61. A finals del segle XVI es produeix el triomf de l'escolasticisme, el 1581-2 segons Robles citat per M. BALDÓ *La Universitat...* pàg. 42, trobem tres càtedres de Sant Tomàs a València.

62. P. GARCÍA TROBAT *La Universidad...* pàg. 180 Aquests esbossos inicials foren redactats per Coudret, Ledesma i Nadal – que mamprengué l'organització del co·legi-universitat de Messina coetani del de Gandia. Veure M. BATLLORI *OC VIII* «La Ratio Studiorum» pàg. 37-57.

63. ARV Clergat llibre 3816

64. P. GARCÍA TROBAT *El patrimonio de los Jesuitas en Valencia...* pàg. 114. Seguim en especial A. BORRÁS *El bandeig...* pàg. 71 i ss.

65. Sobre aspectes constructius veure A. Serra *Casa, església i patis...* que aborda el conjunt de l'edificació però majorment el Col·legi. Esperem que aviat ixquen a la llum les investigacions amb gran quantitat d'aportació documental que està duent a terme Vicent Pellicer sobre l'església, i sobre l'Art i els jesuïtes.

66. Extractem els textos que ens interessin de cada ànnua: Ànnua 1613, ARV Clergat llibre 1055 (fol 9ar) –sembla un esborrany–, en què hi ha 30 jesuïtes, deu pares, nou germans estudiants, onze

Notas

coadjutors. «Las escuelas de Gramática van en aumento con el Convictorio que la Compañía tiene a su cargo donde han sido 40 de ordinario, de lo más luzido del Reyno, mostrándose en todos ellos no menos desseo de aprovechar en el estudio de la virtud que en (el) de las letras, en que hazen grandes ventajas a los demás. Freqüentan los sacramentos muy a menudo mostrando muchos con la mudanza de vida el provecho de fruto y de las pláticas que entre el año se les hazen en el mismo Convictorio, y de los exemplos que tienen la costumbre de contar cada día en la quiete, han sacado y sacan. En la renovación de estudios se hizo una oración latina, y en el examen de las classes se distribuyeron muchos y buenos premios y con grande solemnidad y concurso del Cabildo de la Iglesia, y Regimiento. La Congregación de los estudiantes va también en aumento esmerándose los de ella en dar buen exemplo, y entrándose algunos religiosos.» Tant en aquests aspectes com en altres inclosos en aquesta Ànnua la impressió és que el que serà el Col·legi i la Universitat de Gandia del Barroc estan ja plenament desenvolupats, el contrast amb les ànnues anteriors és molt gran –també el bot en anys i esdeveniments–.

67. Els texts que ens interessen de l'annua 1615, ARV Clergat llibre 1055 (fol 10ar) en què hi ha 30 membres una altra vegada: deu pares sacerdots, deu germans estudiants i deu coadjutors, «El concurso de las escuelas para esta tierra es arto grande, está acrecentado con el convictorio que gobierna la Compañía en el qual ay hijos de personas nobles, a veces que vienen de Valencia y otras partes del Reyno y estiman mucho sus Padres que se críen con la buena leche y instrucción de nuestros Maestros.» «En la

Congregación de los estudiantes se va en aumento de devoción y fruto. Es muy grande el consuelo que reciben quando les admiten en ella, y tanto que algunas veces quando están de rodillas delante el altar de Nuestra Señora con velas encendidas en las manos para reçar una oración a la Virgen que es costumbre decirse quando se recibe alguno...» ,«Híçose la renovación de los estudios, y dióse principio a un curso de Artes con buen número de estudiantes haciendo una herudita oración el maestro que cursa(?). Al començarle después se recitó un diálogo a propósito de la renovación y principio del Curso. Acudió toda la villa a la fiesta, y quedó con mucho contento y aplauso de la solemnidad».

68. L'annua 1617, ARV Clergat llibre 1055 (fol 12ar) presents deu pares. set germans estudiants i huit coadjutors, no extractem cap text.

69. Fou fundada el 8 de desembre de 1599, dia de la Immaculada, ARV Clergat llibre 15 fol 8

70. Podem fer una xicoteta història de la celebració d'aquests actes – Arts i sobretot Teologia - aprofitant la sèrie de dades aportades pel citat anteriorment ARV llibre 3816. Aquestes abasten des de 1595 fins 1654 i, almenys per a Gandia, les dades no són bastant completes. Les referències comencen el 1595 a Barcelona, el primer acte registrat de València és de 1597, el primer de Saragossa – dos en el mateix any – de 1599, el següent, aïllat no es produeix fins 1603. En aquests primers moments abunden més els celebrats a València destacant per la seua continuïtat. La primera referència a acte major o general – s'utilitzaran els dos noms de manera

Notas

indiferenciada – apareix a València el 1601, per a Barcelona – dos en el mateix any, com a València eixe any – el 1603, el primer de Saragossa és de 1619. A partir de 1624 gairebé sols es reflexa en aquesta documentació un acte general per col·legi però quasi tots els anys en els tres grans col·legis de la Companyia: València, Barcelona i Saragossa, és una bona mostra de com estan establerts els estudis als distints col·legis. La resta de col·legis veuran puntualment reflectits aquests actes en la documentació: Ciutat de Mallorca el 1630 i 1653 amb un acte major, Osca el 1629 descrit com quelcom extraordinari, Girona el 1651-1652 i Calataiud el 1654.

71. P. GARCÍA TROBAT *El patrimonio...* indica les primers compres posteriors al bandeig morisc per a 1621, 1628 i 1628, recull també dades de censals més disperses en dates: 1615, 1631...

72. A. BORRÁS *El bandeig...* pàg. 73 nota 57 Per als curs d'Arts tenim referències a cavall dels dos segles en Barcelona (1593-1595 i 1605-1607), Girona –on semblen fermament establerts (1594-1597 i 1602-1603), València (1600-1602, 1607-1608, 1648) i Saragossa 1601-1607). Per a aquest període que tractem ara tenim més col·legis (1627-1634), Saragossa (1626-1629, 1633-1639 i 1643), Girona (1634-1640), però apareixen amb força Ciutat de Mallorca (a tenir en compte la insularitat, 1626, 1631-1641 i 1644-1653) i dos col·legis aragonesos: Calataiud –d'on prové Gracián– (1626-1634 i 1646-1651) i més puntualment Taraçona (1636-1639). Dades preses d'ARV llibre 3816 Indiquem els anys naturals (pot escomençar o acabar el curs en ells, unifiquem els anys intermedis

com si haguera continuïtat de cursos). La mitja de germans assistents en aquests darrers anys és de quatre a sis.

73. ARV Clergat llibre 1055, s. n. fol 99, fragment mal conservat i en desordre.

74. ARV Clergat lligall 65

75. Seguim de nou Palao *Conflictos...*

76. P. GARCÍA *La Universidad...* pàg. 188-189.

77. Seguim l'esquema utilitzat anteriorment extractant les dades que emprem. L'origen és sempre el mateix ARV Clergat llibre 1055 (fol 55ar), Ànnua 1633, 28 jesuïtes, 8 pares, 10 germans estudiants de Filosofia i 10 germans coadjutors.

78. ARV Clergat llibre 1055, Ànnua 1634 (fol 58ar), 1635 (fol 60a) i 1636 (fol 62ar), en aquest darrer any vint-i-cinc subjectes, nou pares, sis germans, deu coadjutors.

79. ARV Clergat llibre 1055 (fol 64ar), Ànnua 1637, eixe any hi ha nou sacerdots, cinc estudiants i deu coadjutors

80. ARV Clergat llibre 1055 (fol 65ar), Ànnua 1638, eixe any vint-i-tres subjectes, nou sacerdots, cinc estudiants i nou coadjutors.

81. ARV Clergat llibre 1055, Ànnua 1642 (fol 69ar), vint-i-quatre subjectes, nou sacerdots, cinc estudiants i nou coadjutors, 1643 (fol 69av)

82. ARV Clergat llibre 1055 Ànnua 164 (fol 25ar i 70ar),

83. ARV Clergat llibre 1055 (fol 71av a 73r)

Notas

84. ARV Clergat llibre 1055 (fol 27ar), Ànnua 1657 – una primera lectura fa pensar, però en què és de 1651.

85. El ja tantes vegades citat ARV Clergat 3816 que inclou: *Los que hazen el tercero año de probación y con que satisfacción le an echo* – amb índex -, *Los exámenes de los que acabados sus studios son examinados de la sufficientia de doctrina para ser o no ser professos de quatro votos* – amb índex -, *Los exámenes de los que son examinados para proseguir, o, no los studios de philosophía o, Theología digo quando precediendo este examen son deputados para oyr casos* – amb índex- *Los exámenes de los que oyen Teología oara ver si proseguirán, conforme al decreto de la 7ª Congregación*, i *Los exámenes de los que oyen cursos de Artes para ver si proseguirán conforme al decreto de la 7ª Congregación*. Malhauradament manca el final del llibre i algunes fulles soltes.

86. Per a aquest tema M. BATLLORI *OC VII Baltasar Gracián...* en especial pàg. 77-85 i l'apèndix documental més endavant. Per a conèixer el moment en la Companyia és imprescindible tota l'obra. Sobre la millora de la biblioteca referida en Batllori en pàg. 85, Ànnua 1636 40 escuts empleats pel pare rector Jaime Alberto, descrits com a «casi todos ellos modernos y muy importantes».

87. El pare Marcos Mirón continua a Gandia on el trobem el 1635 en tasques d'ensenyar la doctrina. Rebria patent de despedit el 10 de juny de 1635 per les seues freqüents malalties. El maig 1631, ARV llibre 3816 fol 82, havia estat examinat a Barcelona per al quart vot, dos examinadors el consideraren adient per a llegir Arts i Teologia, els altres dos opinaren, un que havia de «ser advertido en

caso que haya de leer, de que no siga opiniones extraordinarias, porque puso algunas en las conclusiones que defendió», l'altre «por aver defendido opiniones extraordinarias no respondió con la satisfacción que pide el decreto de la Congregación en orden a la Profesión pero de lo que ha mostrado en otras ocasiones le parece bien las partes bastantes que pide dicho decreto para ser professo de 4 votos». Que impartisca Menors i després per malalties haja de eixir-se'n de l'orde en indiquen el seu destí dins la Companyia.

88. Cau malalt – indisposiciones– i va a València d'on era natural, i hi mor. Havia fet Arts al curs de 1626.

89. Amb la mateixa documentació anotada anteriorment podem fer una xicoteta història d'aquests actes, però la informació sembla ser més puntual –tal vegada tan excepcional com la seua possibilitat. Apareixen primer, de nou, a Barcelona el 1595 però les referències són aïllades, té també el primer acte general imprés d'Arts el 1607. El primer de València és de 1601. Semblen generalitzar-se cap a 1610 –el primer de Saragossa és de 1613–. I de nou cap a 1624. Sols ens consta –a banda de les referències que incloem al text sobre Gandia– un acte a Osca el 1629.

90. Veure la nostra col·laboració *Professors i docents...*

91. Exemple, pare Antonio Miguel, que havia sentit Arts a Gandia, defensa actes els dies 28 i 29 d'octubre de 1606

92. Un exemple ARV Clergat llibre 3816 pare Diego Sala, 1610 a València, per a Saragossa pare Pablo de Rajas, 19 d'abril de 1613, fol 64v

Notas

93. Una magnífica mostra d'actes impresos en Gandia en 1549-1999... pàg. 40, dos defensors aparellats, dos columnes, magnífica qualitat d'impressió sobre seda de botó d'or, hi ha molts pocs exemples, aquest és de 1713 i pels cognoms possiblement els defensors són saforencs.

94. S'indica natural de Calataiud, referència a l'altre col·legi de categoria similar a Gandia en què s'impartia, també possiblement amb segones intencions en ser aragonés en terres valencianes, veure M. BATLLORI *Baltasar Gracián...*

95. Tenim dades aïllades, ARV Clergat llibre 3816, a banda de les esmentades anteriorment el 1568, sobre terceres provacions: el 1585 el pare Josep Reguer abans d'acabar-la a Saragossa, el pare Guillem Barceló el 1591 parcialment, d'abril de 1595 a 1596 el pare Domingo Asensio dins 1596 instruït pel pare Jeroni Roca, el 1597 el pare Gabriel Álvarez a la fi del seu any de provació però destinat com a ministre, el pare Antonio Augustín «sirvió a algunos enfermos», Salelles com hem dit abans, l'acaba el 1608 el pare Pedro Elcuende on va anar per malaltia, el 1609 el pare Pedro Fons, el 1611 el pare Bernabé Pacheco, un temps el 1611 el pare Diego Sala, el 1610-1611 el pare Bernardo Gilabert amb poca satisfacció, ordinària tebiesa i doctrina ampla, el 1611 l'acaba el pare Jerónimo García, el 1612 hi va començar el pare Andrés Lançola, hi passa un temps el pare Jaime Puig – futur rector– i el pare Jerónimo Crespín, semblen coincidir amb l'estada del pare Juste que per la resta de la documentació sabem que tenia provada experiència en novicis i professors. L'acaba el 1624 el pare Vicente Salinas, anà per poca salut –un comentari recurrent–. El 1631 la

comença el pare Pedro Ojea. No són molt nombrosos al mateix temps llevat dels casos indicats, el que destaquem és la rellevància posterior que molts d'aquests tingueren en càrrecs de govern dins la Companyia.

La tercera provació –un vertader escorcoll del caràcter, coneixement, edificació, defectes... (l'anàlisi psicològica *avant la lettre* seria un interessantíssim tema d'estudi, és un gran precedent de l'actual selecció de personal de qualsevol empresa fins a límits insospitats), la que donava l'ingrés efectiu a l'orde es veié sovint interrompuda o donava poc profit en ser destinats molts a càrrecs o impartir ensenyament abans d'acabar-la– la majoria dels casos de Gandia són temporals. Sovint es fa prèviament referència a haver sentit la matèria esmentada abans de Casos de Consciència durant tres anys. S'esmenta missions, visites a hospitals, malalts, presons, treballs domèstics, confessar... En dos casos, pares Pedro Planes i Pedro Val, es convalida pels anys de captiveri –no indica de què–.

El tercer any de provació es va seguir a molts col·legis de la Companyia però es va ser especialment continuat o intent en alguns d'ells a Saragossa (1581-1599, 1604-1625), la Casa Professa de València (1589-1601, 1630-1634) però sobretot Tarragona (1592-1636), el canvi *oficial* d'una a l'altra es va produir el 1595-1596. Destaca a la fi d'aquest període Tاراçona (1632-1636), li passa el testimoni a Calataiud (1635-16.40), Tاراçona de nou (1641-1643), després del període de Gandia, Calataiud (1647-1648), la Casa Professa (1651-1654 continuat al Col·legi després, almenys fins 1661). Altres col·legis on es seguí foren: Barcelona, Mallorca (Sant Martí i Mont-Sió), Osca, Girona, Urgell, Lleida,

Notas

Manresa, Perpinyà Vic, Sogorb (tingué un moment destacat que no hem pogut documentar exactament) i Alacant, possiblement tots els centres jesuítics.

96. Aquestes dades en ARV Clergat 3816, no satisfieren ni Berard i Berenguer, la resta medianament sense sentit pejoratiu o satisfieren simplement la llista de l'annua lleugerament diferent: Jerónimo López, Ginés Berenguer, Celedonio Arbicio i Matías Borrull, Diego Fernández i Miguel Pla, i en últim lloc Regil. La majoria començaren el 19 de setembre i anaren afegint-se fins març de 1645, acabaren el setembre de l'any següent.

97. ARV Clergat lligall 99 caixa 225

98. ARV Clergat llibre 3816 fol 86.

99. ARV Clergat llibre 3816 fol 73

100. Sobre Gracián a Gandia i aquests aspectes M. BATLLORI *Baltasar Gracián...* pàg. 78 El prestigi de la docència... s'estén més enllà. Hi ha rastres de xicotets privilegis per als docents en Gramàtica, Arts i Teologia. En Memorial el pare Pedro Fons al provincial, pregunta 7 referida a «las primeras mesas» o sia desdejunis amb molts subjectes amb llicència i per això poc freqüentades, indica que reben menjar diferent els dies de col·lació i abstinència pel seu treball, i pregunta si s'ha de fer també els dies que no llegeixen i durant les vacances, pregunta també si se'ls dona llet a aquestes mestres de facultats superiors i inferiors i als que es preparen per defensar actes impresos, indica al mateix temps la necessitat d'aquests mestres als col·legis menuts.

101. El general Vitelleschi al provincial Escrivà 18 de juliol de 1628 citat per M. BATLLORI *Baltasar Gracián...* pàg. 82 nota 50 «los que an de ser encorporados ... lo 2º los que an acabado sus estudios o pasado buena parte de ellos antes de ser admitidos en la Compañía;...» S'indica els trenta-tres anys d'edat per als professors i trenta per als coadjutors formats.

102. P. GARCÍA TROBAT *La Universidad...* pàg. 180

103. P. GARCÍA TROBAT *La Universidad...* pàg. 187 dades agrupades, per a les dades en anys que ens interessin més en *Los grados...* pàg. 182. Referència a Valpedrosa a *Los grados...* pàg. 178

104. En aquest apartat seguim BATLLORI *Baltasar Gracián...* pàg. 84 «no me parece que es menester que se gradúen algunos de los nuestros en Gandía ni en ninguna otra parte, que ya esto se a dexado en todas partes» carta de 20 de febrer de 1623 (ARSI Arag. 7f 323r).

105. M. BATLLORI *Baltasar Gracián...* pàg. 84. Memorial de 1636 pel procurador pare Martí Pérez d'Unanoa i resposta del general el 1637, ARSI *Congreg.* 64 f 177v, AHN j253. El 1594 es graduaren els pares Melchor de Valpedrosa, Juan Sotelo, Pedro Gil, Luis González, Juan Ferrer i Antonio Garcés, omnipresents en ARV Clergat llibre 3816 tant citat. Els triats el 1638 foren inicialment els pares Lluís Ribes – provincial– Martí Pérez de Unanoa, Jerónimo Villanova, Agustín Bernal, Jaime Puig, Magín Pagés, dos per regnes als que afegeix el nou provincial el 1639 els pares Pedro Fonts –provincial– Vicente Navarro i Domingo Langa, dades de

Notas

peticions dels provincials Ribes el 30 de juny de 1638 i afegits de 31 de maig de 1639 AHN j 253.

106. Resulta estrany que es gradua de Batxiller en Arts i Teologia sols fra Gaspar Esteve mercedari el 22 d'abril de 1634. Amb l'afegit de doctors en Teologia: Nicolás Peynado de Moya, Conca, a prop de terres valencianes, i fra Pedro Villanueva, agostí.. El 1634 Juan Luesma i Gabriel Martín el mateix 22 d'abril – no indica procedència–, Mateu Ferreria de Mallorca el 16 de maig, de Calataiud el 20 de maig Miguel de Funes, el 31 d'agost Miguel de las Heras i també Miguel Jerónimo Calataiud, el 24 d'octubre Juan Bautista Oliver, valencià, fra Florencio Tando, un altre agostí, de València rector del Col·legi de Sant Fulgenci. El 1635 tenim –indica batxillers d'Arts o Teologia, doctors Teologia– fra Pedro Larios, agostí de Sevilla, 7 d'abril, D. Vicente Esplugas canonge de la Seu de Gandia, de la Ciutat de València, 5 de juny, fra Vicente Aliazo, de València, carmelita, 6 de juny, fra Francisco Primo, de València, carmelita 28 de juny, Pedro Jaque, de Terol, 21 de juliol, Baltasar Sanz, agostí, 28 de juliol. El llicenciat Josep Sanz canonge de «la Catedral de Gandia», d'Ontinyent, 5 de maig doctor en Teologia. El 1636 es graduen llicenciat José Rodríguez, prevere rector de Miramar, batxiller en Arts i Teologia i doctor en Teologia, 18 d'abril; llicenciat Jordán Selva batxiller en Filosofia i Teologia i doctor en Teologia, 18 d'abril, llicenciat Josep Cendra a 17 de maig, estranyament s'havia graduat -o acabat el curs sense grau- ja abans si és el mateix, ara 17 de maig; pare fra Andrés de Briones, agostí, mestre en Arts i doctor en Teologia, 28 de juny; Paulino Sempere, mestre en Arts 19 de juliol; llicenciat Mateo Díaz batxiller

en Filosofia i Teologia i doctor en Teologia, 29 de juliol. Entre els destacats posteriorment està el Degà de Gandia el 1644.

107. Resulta encara sense explotar una font documental, no sols per als jesuïtes, com és el citat ARV Clergat llibre 3647 *Libro de las pruebas de limpieça de linage de los que pretenden ser de la Compañía* al que hem pogut trobar informacions molt interessants sobre quins foren els jesuïtes saforencs, les famílies i l'entramat social en què naixeren. Sobre vides i obres d'alguns dels jesuïtes esmentats veure *1549-1999 Gandía 450 anys...» Apèndix. Biografies de Jesuïtes relacionats amb la Universitat de Gandia»*. En l'actualitat estem treballant aquests aspectes biogràfics.